

JUDJE na Goriškem

The JEWS in the Gorizia Region

JUDJE na Goriškem

The JEWS in the Gorizia Region

Maribor, 2016

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

94(=411.16)(497.473)

PODBERSIČ, Renato, 1970-

Judje na Goriškem [Elektronski vir] = The Jews in the Gorizia Region / besedilo
Renato Podbersič ; prevod Valerija Trojar. - Maribor : Center judovske kulturne dediščine
Sinagoga, 2016

Način dostopa (URL): <http://www.sinagogamaribor.si/slo/dediscina/gradiva/>

ISBN 978-961-94143-1-6

COBISS.SI-ID 89941249

JUDJE NA GORIŠKEM

Včasih se je o Gorici širil glas, da je Jeruzalem ob Soči (it. *Gerusalemme sull'Isone*). Prvotno mesto je nastalo na grajskem griču, od koder izvira tudi ime naselja – Gorica. Kraj se je razvil ob strateško izredno pomembni legi, ki ga povezuje s Furlanijo. Že v rimskih časih je tod potekala rimska cesta, ki je Rim povezovala s provincami v notranjosti imperija: iz Akvileje (Ogleja) preko Kastre (Ajdovščine), Ad Piruma (Hrušice) in Longatika (Logatca) do Emone (Ljubljane). Domnevati smemo, da so se med rimskimi vojaki, trgovci in popotniki tukaj znašli tudi posamezniki judovskega rodu.

Razvoj mesta je še posebej zaznamovala plemiška rodbina grofov Goriških, ki je vplivala tudi na nastanek dežele Goriške. Ta plemiška rodbina se je na Goriškem pojavila v začetku 12. stoletja, Gorico so si izbrali za svojo rezidenco in po njej tudi prevzeli ime. V začetku so imeli to ozemlje v fevdu kot odvetniki oglejskega patriarhata. Grad v Gorici se prvič omenja v začetku 13. stoletja. Leta 1210 je kraj dobil pravico do sejma na dan sv. Janeza Krstnika in se začel razvijati v meščansko naselbino.

Judje so bili verjetno prisotni v Gorici že ob nastanku kraja, ki se v listinah prvič omenja leta 1001. Prva pisna omemba Judov v Gorici sega v sredino marca 1288, ko je goriško-tirolski grof Albert podelil svojemu vazalu »Walchunu« iz Gorice hišo pod gradom. Zraven je dodal posebno priporočilo za tistega, ki bo v njej prebival, naj bo to Toskanec ali Jud, da mora stanarino poravnati neposredno grofu samemu oziroma z njim skleniti poseben sporazum. Iz listine tako razberemo, da so Judje tedaj že živeli v mestu. Čez nekaj let se v notarskih dokumentih iz Čedadada pojavijo tudi imena posameznih Judov, ki so živeli v Gorici. Listina, izdana 29. decembra 1294, omenja »Bonfantusa Judeusa de Goritia«, ki je prejel tri libre in deset mark posojila. Zgodovinar dr. Franc Kos navaja za isto leto še osebo z imenom »Bonaventura der jud«, hišnega posestnika »zu Görcz im marckht«. V vrsti privilegijev, ki jih je goriško-tirolski grof Henrik 25. marca 1307 podelil goriškim meščanom, se omenja tudi potreba po opravljanju straže (lat. *vigilias*), kar je veljalo tako za kristjane kot za Jude. Judje so v Gorici živeli v starem delu mesta pod gradom, večinoma v ulici Cocevia. Listina iz leta 1316 omenja, da ima Jud Monissach hišo v trgu.

Sredi 14. stoletja je Jude v Gorici prizadelo veliko preganjanje. Ukvarjali so se predvsem z denarnimi posli in trgovino. O Gorici imamo pisne vire za čas do leta 1406. Goriško-tirolski grof Henrik Koroški, tedanji deželni gospod na Kranjskem, je skupini Judov iz Gorice in Čedadada dovolil, da se naselijo na Kranjskem, saj naj bi v Ljubljani leta 1327 odprli banko. Dal jim je celo na izbiro, v katerem mestu se želijo naseliti. Iz Gorice se izrecno omenjata Jeremijeva sinova Jakob in Bonaventura, zdravnik magister. Verjetno gre za ista Juda, ki se že leta 1329 omenjata kot prodajalca hiše v mestu Gorica. Brata Gurlo sta jo prodala Nikolaju, sinu nekega Rosella iz Gorice. Za to hišo vemo tudi približno lokacijo: na eni strani je mejila na hišo dedičev strica Črnigoja, na drugi strani na hišo Janeza Terragosse, spredaj na pot, zadaj pa na trško obzidje. Hkrati z dovoljenjem za naselitev je bilo omenjenima Judoma dopuščeno, da v Ljubljani vodita banko za posojilo na zastavo. Drugi Judje so bili v glavnem bankirji, trgovci in obrtniki. Toda ti so se morali kmalu vrniti v mesta, iz katerih so se priselili, saj je po smrti Henrika Koroškega prenehala veljati izključna pravica dajanja posojil. Tako

sta bila že leta 1329 prej omenjena brata Bonaventura in Jakob kupca hiše in široke posesti v bližini tržnice v Gorici. Julija 1363 se v Gorici omenja tujec, Jud »Sesutsch«, ki mu je goriško-tirolski grof Majnhard dal v fevd hišo v trgu.

Zlato obdobje za judovske bankirje z Goriške naj bi se končalo v zadnji četrtini 14. stoletja. Sodelovanje s toskanskimi bankirji se je bližalo koncu, kajti ti so zaradi neugodnih ekonomsko-političnih okoliščin odhajali iz Furlanije, zato se je skrčil obseg njihovih poslov, začela pa sta naraščati nestrpnost in nasilje. Habsburški imperij in Beneška republika sta se namreč zapletla v spore in spopade za dediščino oglejskega patriarhata. Ti so se končali leta 1420, ko je Beneška republika zasedla celotno Furlanijo. Sledila je še beneško-florentinska vojna in leta 1451 kot posledica izgon Toskancev z ozemlja pod kontrolo Beneške republike. V 15. stoletju se je tako število Judov v Gorici povečalo zaradi toskanskih bankirjev, ki so bili izgnani s sosednjih furlanskih ozemelj. Imeli so veliko finančno moč, kajti že goriški grof Albert IV. je želel – če bi njegova rodbina izumrla –, da se poplačajo dolgovi, ki jih je imel do Judov.

Vzpon judovske skupnosti

Dokumenti potrjujejo, da so Judje sprva uporabljali svoje ime, ki mu je sledil patronim, od 15. stoletja naprej pa so se uveljavljali tudi priimki, ki so pogosto izhajali iz imena kraja, od koder je izvirala judovska družina. Značilen primer je priimek Morpurgo (Marpurger, Morpurg), ki izhaja iz nemškega poimenovanja za Maribor – Marpurg/Marburg. Ta priimek se je sčasoma razširil v Trstu in Gorici ter Dalmaciji. Z njim so se poimenovali nekdanji Judje iz Maribora, pač na osnovi znotrajjudovske etnične diferenciacije. V to kategorijo lahko uvrstimo tudi številne priimke med goriškimi Judi (Ascoli, Reggio, Senigaglia, Viterbo), ki so izhajali iz italijanskih mest.

Aprila 1500 je umrl Lenart (Leonhard), zadnji goriški grof, in dežela je po dedni pogodbi prišla pod Habsburžane. To obdobje je hkrati pomenilo nov zagon za judovsko skupnost v Gorici. Avstrijski cesar Maksimiljan I. je goriškim Judom podelil več privilegijev. Med njimi je izstopala rodbina Morpurgo in njen član Izak (Isacco) iz Trsta, ki je zaradi zaslug in svoje zvestobe do cesarske krone dobil privilegij za naselitev v Gorici. Izak je bil sin Arama, Seldmanovega sina, ki je bil izgnan iz Maribora. Prvotno domovanje goriških Judov je bilo v starem delu mesta, v Raštelu, danes v uličici Cocevia, stisnjeno v pobočje pod goriškim gradom.

V 16. stoletju so bili Judje že trdno zasidrani v mestnem življenju Gorice, njihov položaj, pravice in dolžnosti pa so se spreminjali. Vsak habsburški vladar jim je moral potrditi privilegije, ki so bili pomembni, saj so bili istočasno v nekaterih drugih habsburških deželah Judje ravno v tem času že izgnani. Nestrpnost se je na neki način kazala tudi v ločevalnih znamenjih, ki so jih Judje morali nositi. Isto je veljalo za goriške Jude.

Po izvoru so v Gorici prevladovali Judje iz vzhodne in srednje Evrope, tako imenovani Aškenazi; ime je v srednjeveški hebrejščini dejansko oznaka za Nemčijo. V vsakdanjem pogovoru so uporabljali jidiš, to je judovsko-nemški pogovorni jezik. V Gorici so bili prisotni tudi številni Judje italijanskega izvora, kar dokazujejo njihovi priimki. Med goriškimi Judi pa

najdemo samo tri priimke sefardskega izvora: Bolaffio, Caravaglio (iz kraja Caravalho) in Richetti (Riquety).

Goriški deželni stanovi in Judje so si pogosto izmenjavali obdobja naklonjenosti in nenaklonjenosti. Posamezni Judje so vztrajali kljub ukazom za izselitev. Razloge gre iskati v neuspešni izterjavi terjatev oziroma poravnavi dolgov ali prodaji zemljišč in blaga. Zato je cesar Ferdinand I. 31. marca 1555 v goriški grofiji in notranjeavstrijskih deželah podaljšal rok za izselitev za nekaj več kot leto dni, dokler ne bi izterjali terjatev, plačali upnikom ali prodali imetja. Kljub prošnjam deželnih stanov je cesar s posebnim reskriptom 7. septembra 1561 te prošnje zavrnil. Te obveze ni hotel spregledati nobenemu posamezniku, ne glede na stan ali vzrok. Karel II., deželni knez Notranje Avstrije, je cesarski edikt o izgonu ponovil leta 1565. Toda goriški deželni stanovi spet niso odnehali in že 24. julija 1565 so zaprosili nadvojvoda, da dovoli dvema bratoma, sicer judovskima trgovcema, da smeta ostati v Gorici. Pri ljudeh sta bila priljubljena, ker naj ne bi bila oderuha. Nadvojvoda je prošnjo uslišal in z ediktom 14. novembra 1565 bratoma dovolil, da nadaljujeta posle na območju Gorice, Trsta in Kranjske. Poleg tega jima je odvzel obvezo, da na prsih nosita razpoznavni rumeni znak.

Tudi leta 1576 so goriški stanovi zahtevali izgon vseh Judov iz Goriške; tako bi se tudi ta dežela priključila drugim notranjeavstrijskim deželam, ki so to že storile. Ta zahteva ni bila realizirana, so pa deželni stanovi leta 1591 Judom uradno dovolili, da so v Gorici odprli zastavljalnice. Uradna razlaga deželnih stanov je šla v smeri, da so to storili zaradi lakote v deželi, ki jo je prebivalstvo lažje prebrodilo s prodajo dela imetja. Posamezne judovske družine so tako ob koncu 16. stoletja dobile dovoljenje za naselitev na Goriškem, kar je potrdil tudi cesar Ferdinand II.

Goriški Judje so se ukvarjali z denarnimi posli, poleg tega so trgovali tudi z bližnjimi deželami in včasih pri tem naleteli na težave. Pogosto so jih obtoževali, da so izkoriščevalci, ker imajo visoke obresti. Že od 16. stoletja dalje jim je oblast dovolila posojati denar revnim, toda hkrati so točno določili nizke obrestne mere, ki so v praksi pogosto presegale 6 odstotkov (tudi habsburški cesar Ferdinand II. je na primer 11. septembra 1628 določil, da v habsburških dednih deželah obrestna mera za izposojeni denar ne sme presegati 6 odstotkov). Take špekulacije so želeli preprečiti, zato so leta 1518 ustanovili zastavljalnico (it. *Banco di pegno*), to pa so upravljali Judje. Denar so si sposojali tako revnejši meščani kot tudi mestni oblastniki. Med njimi se je znašel celo cesar Maksimilijan I., ki je čutil finančne posledice zaradi beneško-avstrijskih vojn.

Nezadovoljstvo med ljudmi, še posebej med kmečkim prebivalstvom, je močno naraščalo. Povečali so se namreč davki in po denar za poplačilo so se zato zatekali k Judom. Toda marsikateri kmet ni bil sposoben vrniti izposojenega denarja, zato je moral prodati svoje posestvo, judovski bankir pa ga je potem prodal naprej. Zato se je na goriškem podeželju med kmečkim prebivalstvom, ki je zaradi pritiska podložniških dajatev, vojn, nalezljivih boleznih (kolera, kuga) in splošnega pomanjkanja večinoma živelo zelo slabo, povečalo nezadovoljstvo, o njihovih težavah pa so razpravljali celo goriški deželni stanovi. Z namenom, da stvari uredijo, so leta 1547 na Dunaj poslali svojega odposlanca. Pri cesarju so želeli doseči, da ponovno izda odlok o prepovedi posojanja za previsoke obresti. Leto pozneje so v Gorici poskusili ustanoviti izposojevalnico denarja, ki naj bi jo skupaj ustanovili goriški deželni stanovi in mestna oblast. Imeli so jasen namen izriniti judovske trgovce iz posla. Namesto njih naj bi denar prispevale Cerkev in bratovščine v mestu. Pobuda ni uspela in Judje iz Gorice so denar posojali še naprej.

Na družbeno-ekonomsko moč posameznih Judov na Goriškem kaže tudi podatek, da so bili nekateri povzdignjeni med dvorne Jude (nem. *Hofjuden*). Cesar jim je podelil široka pooblastila pri trgovanju, odpiranju trgovin in sprejemanju zastav za posojeni denar ter posedovanju premičnin in nepremičnin. Joel Pincherle in njegova družina iz Gorice so postali dvorni Judje zaradi uslug pri posojanju denarja dvoru in pri vsestranski pomoči oblastem v času vojne z Benečani zaradi Gradišča ob Soči.

Goriški geto

Judje v Gorici so do druge polovice 17. stoletja strnjeno živeli v tako imenovanem spodnjem delu mesta, v predelu Cocevia pod gradom. Naselitev jim je omogočala lažje opravljanje judovskih obredov in zmanjševala izpostavljanje nestrpnosti, ki se je pojavljala med drugimi meščani. Ker je bil kraj dokaj zdrav, obkrožen z zelenjem, in ker so Judje v njem brez težav preživeli tudi epidemijo kuge leta 1682, ki je terjala veliko žrtev, je razdraženo prebivalstvo zahtevalo, da se Judje preselijo na nezdravo območje pokopališča kužnih bolnikov pri cerkvi sv. Ivana v današnji Ascolijevi ulici (*Via Ascoli*), čeprav so med kugo izoliranim Goričanom pomagali z obilnimi količinami žita. Leta 1697 so jim mestne oblasti odredile nov prostor – geto – za naselitev v bližini tedanjega pokopališča zunaj mesta.

Izvršitev ukaza o preselitvi v novi mestni predel in nastanek geta sta nadzirala goriška plemiča Ludovico Formentini in Giacomo Antonio Morelli. Dne 12. marca 1698 so se v stavbi goriških deželnih stanov sestali dotedanji krščanski lastniki hiš ob cerkvi sv. Ivana, na mestu bodočega geta, in Judje kot kupci teh hiš. Določili so, da se bo geto zapiral z dvojnimi velikimi vrati. Judje so bili prisiljeni kupiti hiše v odkazanem predelu, bodočem getu, a to je bilo v takratnih habsburških deželah bolj izjema kot pravilo. Judje so namreč imeli pravico do posedovanja nepremičnin le v treh mestih, v Gorici, Trstu in Gradišču ob Soči. Vrednost nepremičnin so ocenili javni izvedenci: Giovanni Pietro Martinoti, zidar Stefano Oblach in glavni mojster Giovanni Tarè.

Po vzpostavitvi geta v Gorici so morali Judje živeti le znotraj začrtanih meja geta. Domov so se morali vračati pred sončnim zahodom, prav tako ga niso smeli zapuščati ob nedeljah in krščanskih praznikih. V postnem času so morali vsaj dvakrat prisostvovati krščanski maši in pridigi. Leta 1715 se v getu omenja šola, verjetno pa je bila namenjena zgolj verskemu pouku. Leta 1720 so oblasti ukazale zapreti vrata, ki so s severa, od struge potoka Koren, vodila v geto. Judje so dobili dovoljenje za odprtje teh vrat le v primeru požara, da bi tako lažje prišli do vode za gašenje, pri gašenju požara v mestu pa niso sodelovali. A mestne oblasti so jim leta 1779 naročile, da mora vsaka družina poslati po dva člana za pomoč pri gašenju, sicer bi morala judovska skupnost sama pokriti vse stroške zaradi požara. Na južnih vratih, ob cerkvi sv. Ivana, so leta 1729 postavili stražarnico, ki je tako varovala edini vhod v geto. Leta 1728 so Judje sami tlakovali cesto v getu; to je bila prva tlakovana cesta v Gorici. Izboljševal se je tudi videz hiš v getu, saj so obnovili njihova pročelja. Razmere so se poslabšale sredi stoletja. Vzroke gre iskati v prenaseljenosti, tudi zaradi priseljevanja Judov iz drugih delov habsburške monarhije.

Leta 1762 je bilo vratarju geta ukazano, naj vrata zapira ob sončnem zahodu. Od februarja 1772 so jih zapirali ob desetih zvečer, tako da so lahko vsi tam zaposleni kristjani geto zapustili,

saj v njem nihče ni smel ostati čez noč. Po dekretu iz junija 1785 pa so za varnost v getu v nočnih urah skrbeli trije varnostniki. Poseben judovski zakon (nem. *Judenordnung*) iz januarja 1790, ki se je nanašal na judovski skupnosti v Gorici in Gradišču ob Soči, je sicer ukinjal vrata v geto in hkrati Jude odvezoval od obveze bivanja v njem. Obenem so bile tudi Judom priznane iste pravice in dolžnosti kot drugim prebivalcem monarhije. A stara nasprotovanja Judom so se ohranjala. Tako je leta 1802 oblast goriškim gostilničarjem prepovedala nuditi prenočišče potujočim Judom, ki jih je pot zanesla v Gorico. Judovski starešine iz Gorice so se temu uprli, kajti sami niso zmogli zagotavljati prenočišč tujim Judom. Kot razlog so navajali prenaseljenost in pomanjkanje prostora v getu.

V getu je bila leta 1699 postavljena molilnica; za to je bil zaslužen Menachem Moscato. Leta 1756 so Judje postavili novo veliko sinagogo, zgrajeno po vzoru aškenaških sinagog. Sinagoge so namreč vedno predstavljale enega najpomembnejših krajev srečevanja Judov v nekem naselju. Niso bile zgolj molilnice in šole, ampak tudi kraj večine skupnih dejavnosti. Navadno so bile hkrati tudi najimenojnejša zgradba v getu oziroma judovskem kraju, tudi v Gorici. Tamkajšnja skupnost se je večala s priseljenci iz vzhodne Evrope in leta 1777 z begunci z ozemlja Beneške republike.

19. stoletje

Nov zagon pri naseljevanju Judov so prinesle reforme cesarja Jožefa II., ki je tudi Judom priznal več pravic, goriški geto pa je bil dokončno odpravljen šele med francosko zasedbo, v času Ilirskih provinc. Francozi so okoli leta 1812 odstranili tudi velika kovana vrata, ki so zapirala vhod vanj iz ulice sv. Ivana. Pod Francozi so bili Judje v Gorici prvič pripuščeni do javnih služb. Hkrati so vojne in negotovost pomenile priložnost za dober zaslužek, kar so s pridom izkoristili judovski trgovci, predvsem tisti, ki so se ukvarjali s trgovino z živili. Zaradi stoletnih poklicnih omejitev za Jude se je tudi v Gorici ohranila specifična poklicna struktura. Skoraj 40 odstotkov goriških Judov se je še vedno ukvarjalo s trgovino, 8 odstotkov je bilo obrtnikov in 3 odstotki učiteljev, prav toliko je bilo tudi posestnikov in pisarjev.

Sredi 19. stoletja so Judje v Gorici upravljali dve tovarni papirja, tovarno vinske plesni, tovarno mila, tovarno voščenih sveč, dve tovarni za sveče iz loja, tovarno za testo, tri usnjarne, dve predilnici za svilo. Judje v Gorici naj bi tedaj zaposlovali skupaj več kot 280 delavcev. Zraven lahko prištejemo še dodatnih 300 delavcev, zaposlenih pri 120 statvah za svilo.

V tem času se je pri Judih opazno povečala tudi uporaba dvojnih imen. Do takrat so večinoma nosili le eno ime, hebrejsko, ki pa je bilo navadno prilagojeno italijanski pisavi (npr. Eleazar je postal Lazzaro) oziroma prosto prevedeno (Barukh je postal Benedetto, Elchanan je postal Graziadio). Judinje so navadno poleg hebrejskega imena imele še lepo zveneče vljudnostno ime (Bella, Grazia, Gentile). Poslej so večinoma nosili eno tradicionalno hebrejsko ime, drugo pa je bilo iz okolja, v katerem so živeli, in je kazalo na povečano asimilacijo Judov po odpravi getov.

Judje v Gorici so razvili tudi svoje osnovno šolstvo. Leta 1844 je bilo v mestu 27 šoloobveznih otrok (23 fantov in štiri dekleta). Razen dveh fantov so vsi obiskovali judovsko šolo, v kateri je poučeval Isacco Samuele Reggio, verski pouk pa je imel Graziano Luzzatto. Letni honorar

za učitelja je znašal dvesto goldinarjev. Šolo je avtonomno upravljala judovska skupnost, vendar so se morali kandidati za učitelja prijaviti pri Nadškofijskem ordinariatu. Leta 1849 je bilo v judovski šoli v Gorici 17 učencev, gimnazijo v Gorici pa je leta 1854 obiskovalo tudi šest Judov.

Prvo polovico 19. stoletja je med goriškimi Judi najbolj zaznamoval Isacco Samuele Reggio (1784–1855), ki se je v svojih delih vedno znova podpisoval kot »Goričan«. Njegova družina je izvirala iz mesta Reggio Calabria na skrajnem jugu Apeninskega polotoka. V Gorico se je preselil že Izakov oče, Abram Vita Reggio. Leta 1783 je prišel kot učitelj v novoustanovljeno judovsko versko šolo. Njegov mentor je bil goriški rabin Mose Gentili (Hefez) in po smrti ga je nasledil prav Abram. Ta se je poročil z Malchino, hčerjo rabina Abrama Morpurga iz Gradišča ob Soči, in njegov edini otrok je bil prav Isacco. Versko izobrazbo mu je nudil oče, splošno izobrazbo pa je pridobival na goriški gimnaziji in liceju. Isacco Samuele Reggio je svojo poklicno pot začel leta 1803 v Trstu. V mestu je poučeval na zasebni šoli, leta 1809 pa so ga Francozi imenovali za profesorja leposlovja, zgodovine in geografije na liceju v Gorici. Ob obnovi avstrijske oblasti je ostal brez javne službe. Najdemo ga med ustanovitelji rabinskega kolegija v Padovi leta 1829. Leta 1846 je nasledil očeta na mestu rabina v Gorici; to službo je opravljal do smrti zaradi kolere leta 1855. Rabin Reggio je veliko prevajal v italijanščino, predvsem biblične tekste. Pisal je znanstvene in zgodovinske razprave o judovstvu, hkrati se je posvečal tudi kabali. Veliko si je dopisoval z judovskimi izobraženci po Evropi in pri tem večinoma uporabljal hebrejščino. Rabin Isacco Samuele Reggio je bil član Akademije za orientalske študije v Leipzigu in Halleju, prijel se ga je vzdevek italijanski Moses Mendelssohn. Oče in sin Reggio sta bila pomembna predstavnika gibanja haskala, judovskega razsvetljenstva.

Kljub svobodi naselitve so Judje v Gorici še naprej večinoma živeli na istem mestu, v nekdanjem getu. Leta 1850 jih je tam še vedno bivalo 226 od skupaj 314 v mestu. Verjetno so z vztrajanjem pri strnjeni naselitvi na relativno majhnem prostoru tako lažje opravljali svoje obveznosti, ostajali bolj povezani s svojimi rojaki in sodelovali pri judovskem verskem življenju. V drugi polovici 19. stoletja se je povečalo število krščanskega prebivalstva, ki se je naseljevalo v nekdanjem getu, po drugi strani pa so se Judje iz njega izseljevali. Naseljevali so se v drugih mestnih predelih, zlasti v ulici Giardino (*Via Giardino*) in na Korzu, ki je po letu 1860 povezoval mestno železniško postajo (nem. *Görz Südbahn*) s središčem mesta. Sledila je nagla pozidava in gradnja novih stanovanjskih hiš, v katerih so se naselile tudi nekatere judovske družine. Zanimive rezultate kaže starostna primerjava med goriškimi Judi: ugotovimo lahko, da so starejši Judje vztrajali v nekdanjem getu, mlajši pa so se odločali za naselitev v drugih predelih Gorice.

Judovska skupnost v Gorici je delovala po svojih notranjih pravilih, ki so nastajala v letih 1850, 1853, 1864 in 1897, vse pa je moralo potekati v okviru zakonov, ki so tedaj veljali v habsburški Avstriji. Davkoplačevalci so bili vsi tisti, ki so imeli finančno zmožnost, da so lahko plačali vsaj petdeset krajcarjev (soldov) na sto goldinarjev izdatkov. Tudi Judje, ki so bili v mestu samo začasno, so bili povabljeni, da denarno prispevajo.

Prva svetovna vojna

Goriška judovska skupnost je bila pomemben člen mestnega življenja, vendar je v glavnem sprejemala italijanske narodne cilje in iredentistično gibanje. Ob popisu leta 1890 je bilo v Gorici okrog 260 Judov in ti so sestavljali večino vsega judovskega prebivalstva v avstrijski deželi Goriško-Gradiščanski. Upravna ureditev judovskih skupnosti v avstrijskem Primorju je od marca 1893 to ozemlje razdelila med tržaško in goriško judovsko skupnost, v slednjo pa je bila vključena tudi nekdanja skupnost v Gradišču ob Soči (it. *Gradisca d'Isonzo*). Glede na zadnja dva predvojna avstro-ogrska popisa prebivalstva se je število Judov v Gorici postopno rahlo zmanjševalo, z 248 ljudi (1900) na 236 (1910). Tedaj je samo še petina goriških Judov živel v okolici nekdanjega geta v Ascolijevi ulici.

Gorica je sicer v drugi polovici 19. stoletja dobivala vedno bolj slovenski videz, predvsem zaradi priseljevanja iz pretežno slovenskih okolij Krasa, Brd, Posočja in Vipavske doline. Toda prevladujoča jezika meščanske družbe sta ostajali italijanščina in nemščina. Čeprav je slovenščina pridobivala pomen, ji nikakor ni uspelo ogroziti primata obeh omenjenih jezikov. Judje v Gorici so zato uporabljali italijanščino in nemščino, kajti to jim je prinašalo tudi vzpon na družbeni lestvici. V popisu prebivalstva tedanje habsburške monarhije iz leta 1900, ko so resda spraševali po občevalnem jeziku in ne po nacionalnosti, so le trije Judje v Gorici kot svoj občevalni jezik navedli slovenščino. Kar 177 jih je za občevalni jezik navedlo italijanščino in 32 nemščino. Ob tem je treba poudariti, da so občevalni jezik popisovali samo pri državljanih avstrijske polovice monarhije. Za tujce, med katerimi jih je veliko prihajalo z Ogrske, tega niso popisali. Tako se je med tujimi Judi v Gorici, brez navedbe občevalnega jezika, leta 1900 znašlo 83 oseb, leta 1910 pa kar 146. Če gole številke o uporabi občevalnih jezikov primerjamo s položajem v Trstu, dobimo podobno sliko, vsaj v odstotkih, glede na to, da je v Trstu v tem času živelo precej več Judov.

Prva svetovna vojna in krvavi boji ob Soči so pomenili največjo koncentracijo judovskih vojakov na slovenskih tleh. Judovske vojake najdemo med številnimi pripadniki avstro-ogrske in italijanske vojske, ki so se borili na soški fronti. Nanje še danes spominjajo ohranjeni grobovi na številnih nekdanjih avstro-ogrskih vojaških pokopališčih (Rožna Dolina, Brje, Črniče, Gorjansko, Nabrežina, Nemci, Komen, Renče, Štanjel). V ožjem območju spopadov na soški fronti v letih 1915–1917 je pred vojno delovala le judovska skupnost v Gorici. Za duhovno oskrbo te skupnosti je od leta 1911 skrbel rabin Herman Friedenthal, ki je med letoma 1915 in 1919 kot begunec živel na Madžarskem. Goriški Judje so se med vojno vključili v avstro-ogrske enote, nekaj pa jih je prešlo na italijansko stran in so se kot iredentisti borili za zmago Italije. Iredentiste judovskega rodu, ki se po začetku vojne niso mogli umakniti v Italijo, so avstro-ogrske oblasti zaprle.

9. avgusta 1916 je Gorico zasedla italijanska vojska. Uradno glasilo italijanskega judovstva »Il Vessillo Israelitico« je ob tem izražalo veliko propagandno vnemo za »odrešene brate« v Gorici. Že kmalu po italijanskem vkorakanju je ta judovski mesečnik goriški skupnosti posvetil svoje prve strani, sicer namenjene vojni. Med drugim so se v glasilu zahvalili za osvoboditev »naše Gorice«, kjer so se njihovi judovski sovorniki dolga leta borili za italijansko stvar kljub preganjanju avstrijskih oblasti. Ob tem so našli tudi nekatere goriške judovske družine (Bolaffio, Gentili, Reggio, Luzzatto, Ascoli), ki so v tem zavzemanju igrale najpomembnejšo vlogo. Italijanske vojaške zasedbene oblasti kljub temu za preostale goriške Jude niso pokazale pretiranega zanimanja.

Sinagoga v Gorici je delila usodo porušenega mesta, ponovno so jo odprli leta 1920. Domnevati smemo, da so v njej do avgusta 1916 vsaj občasno opravljali obrede tudi vojaški rabini avstro-ogrške vojske, ki so sicer skrbeli za številne judovske vojake v enotah avstro-ogrške 58. pehotne divizije – ta je branila Gorico. Med njimi sta bila zlasti rabina Moses Schwarz in Aron David Deutsch; oba sta sicer imela na skrbi vojaške bolnišnice in sanitetne postaje na Goriškem.

Med vojnama

Prva svetovna vojna je globoko zarezala v delovanje judovskih skupnosti v nekdanjem Avstrijskem primorju. Avstro-Ogrska je razpadla, v začetku novembra 1918 so v Trst in Gorico vkorakale italijanske enote, Italija pa si je nekdanje habsburško ozemlje dokončno priključila z Rapalsko pogodbo novembra 1920.

Dvajseta leta so pomenila obnovo mesta in tudi judovske lastnine, poškodovane med prvo svetovno vojno. Goriška judovska skupnost se je spopadala z velikimi finančnimi težavami, poleg tega se je precej zmanjšalo tudi število Judov v mestu. Če jih je bilo ob začetku 20. stoletja še okrog 250, se je njihovo število takoj po končani vojni zmanjšalo na dobrih 50. Upadanje števila Judov v mestu so povzročili razdejanje in slabe gospodarske razmere po vojni ter odrezanost Goriške od srednje Evrope, iz katere je goriška skupnost črpala moč in prirastek.

V začetku leta 1919 je bil ustanovljen Odbor za obnovo judovske dediščine v Gorici in Gradišču ob Soči, ki mu je predsedoval Anton Israel Zoller (1881–1956), novi tržaški vrhovni rabin. Med vojno močno poškodovana goriška sinagoga je 2. septembra 1920 spet odprla svoja vrata. Pri tem je imel zasluge tudi odvetnik Mario Donati, novi predsednik goriške judovske skupnosti. Obnovo je sicer začela italijanska vojska, dokončalo pa jo je gradbeno podjetje inženirjev Bolaffia in Stölkerja. Prvi obred je vodil rabin Friedenthal.

Zaradi novih politično-upravnih razmer se je goriška judovska skupnost tesneje povezala z drugimi judovskimi skupnostmi v Kraljevini Italiji, ki ji je med letoma 1914 in 1931 predsedoval pravnik Angelo Sereni (1862–1936) iz stare rimske judovske družine. Šele maja 1926 pa se je Judovska skupnost v Gorici (it. *Comunità Israelitica di Gorizia*) tudi formalno vključila v Združenje judovskih skupnosti Italije (it. *Consorzio delle Comunità Israelitiche Italiane*) s sedežem v Rimu.

Leta 1926 je število Judov v Gorici znova naraslo na okrog 220, med njimi pa je bilo samo 35 takšnih, ki so tudi finančno prispevali za delovanje judovske skupnosti. Šlo je za domače pripadnike skupnosti, kajti po prvi svetovni vojni priseljeni Judje so v glavnem živeli v slabih finančnih razmerah in za skupnost večinoma niso prispevali. Letne dajatve za skupnost so se zvišale na okrog tristo do štiristo lir, rabin pa je prejemal 16.000 lir plače, kar je vključevalo tudi njegovo namestitev.

Goriški Judje so svojo lojalnost do italijanske države in po oktobru 1922 podporo vladajočemu fašističnemu režimu dokazovali tudi s članstvom v fašistični stranki (it. *Partito Nazionale Fascista*). Med goriškimi fašisti je bilo okrog 350 »starih« Goričanov. Med vidne pripadnike

omenjenega gibanja lahko uvrstimo Bruna Dörflesa, sicer poveljnika fašistične škvadre v Gorici še pred pohodom na Rim oktobra 1922. S svojo enoto je patroljiral po goriških ulicah, vdiral v državne urade in povzročal nemire. Skupaj z bratom Giuseppejem sta bila pozneje tudi edina goriška Juda, ki sta bila člana izvršnega odbora goriškega borbenega fašija (it. *Fasci di combattimento*).

V Gorico je sredi marca 1928 prišel novi rabin Abraham Adolfo Schreiber (1897–1982), sicer pripadnik ortodoksnega judovstva, tudi on po rodu z Madžarske. Okrog njega so se zbirali judovski učenci; nekateri med njimi so se prav zaradi njega priselili v Gorico, da so lahko sledili njegovemu poučevanju. K razmahu verske šole (*ješiva*) v Gorici so prispevali predvsem priseljeni Judje s Poljske. Za kratek čas je Gorica spet pridobila tisti žar judovskih študij, ki je bil tako značilen za prvo polovico 19. stoletja. Dr. Schreiber je oktobra 1936 zaradi slabega ekonomskega stanja v goriški judovski skupnosti Gorico zapustil. Z družino se je preselil na Reko in skrbel za tamkajšnjo ortodokсно judovsko skupnost, oskrboval pa je tudi Jude v Opatiji. Dr. Schreiber je bil zadnji rabin, ki je bil v Gorici nastavljen za potrebe krajevne judovske skupnosti in mesto poslej ni več imelo lastnega rabina.

Na pragu druge svetovne vojne

Italijanska družba sredi tridesetih let še ni bila dovzetna za rastoči antisemitizem, ki je divjal po srednji in vzhodni Evropi. Italijanske Jude najdemo praktično v vseh italijanskih strankah, precej jih je podpiralo fašistično gibanje, prisotni so bili tudi med ustanovitelji fašistične stranke marca 1919 v Milanu. Poleg tega so stranko finančno podprli številni judovski podjetniki in trgovci, ki so ravnali kot mnogi drugi Italijani. S tem so namreč želeli pokazati visoko domovinsko zavest in navezanost na narodne vrednote.

Sredi tridesetih let so na Goriško pred nacizmom pribežali prvi judovski begunci. Toda zanje je bila Gorica največkrat le postanek na poti proti obljubljeni deželi – Palestini. Takrat se je nekaj številčno močnih judovskih družin priselilo tudi s Poljske. Prinesle so mladostno zagnanost in večjo versko gorečnost, spremenila se je tudi poklicna struktura, saj so med »staroselci« prednjačili svobodni poklici in odgovorna vodstvena mesta, »prišleki« pa so svojo dejavnost gradili na mali trgovini.

Prav takrat je Italija napadla Etiopijo in Društvo narodov je proti napadalki sprejelo sankcije. Italijanske oblasti so se zato obrnile na vidne judovske predstavnike, predvsem v Združenih državah Amerike, da bi poskušali vplivati na omilitev sankcij. Toda odziv je bil slab, to pa je še podžgalo napetosti med fašistično stranko in italijanskimi Judi. Poleg tega se je italijanska zunanja politika – vodil jo je Galeazzo Ciano – začela zблиževati z nacistično Nemčijo, ki je vodila nepopustljivo protijudovsko politiko. Antisemitska propaganda se je v italijanskem tisku začela spomladi 1937. Večji del javnosti je temu tiho nasprotoval, antisemitsko nastrojena manjšina pa je kazala navdušenje.

Italijanski Judje so se znašli pod drobnogledom, najprej birokratskim. Italijanski tako imenovani znanstveniki so 14. julija 1938 sestavili manifest, v katerem so zapisali, da Judje ne pripadajo italijanski rasi. Vendar so fašistične državne oblasti ob tem dale vedeti, da Judov ne mislijo preganjati. Zatrjevali so, da jim mislijo dopustiti le takšen družbeni vpliv, ki bi

ustrezal njihovemu dejanskemu številu v italijanski družbi. Nato pa so od septembra 1938 uvedli več zakonskih ukrepov za izključitev Judov iz javnosti in izdali vrsto odlokov, ki so bili del rasne zakonodaje. Na osnovi ukrepa za »zaščito rase« je bilo jeseni 1938 tako s seznama članov fašistične stranke črtanih tudi 52 goriških Judov. Poleg tega so fašistične oblasti Judom poitalijančile tuje zveneče priimke. Kljub podpihovanju državnega tiska pa večina Italijanov ni podprla teh ukrepov. Pomemben vpliv na to je imela tradicionalno močna italijanska Katoliška cerkev.

V čas začetka preganjanja italijanskih Judov sodi tudi popis v Gorici, narejen 22. avgusta 1938. Pokazal je, da je tedaj v mestu živel 212 Judov, od tega 104 moški in 108 žensk. Čez nekaj dni je bil sestavljen seznam o skupnem gospodinjstvu, na katerem je 241 goriških Judov. Od teh je treba odšteti 58 oseb – to so bili nejudovski zakonci in ljudje, ki se niso šteli za Jude. Ta dva seznama kažeta vso pisanost goriške judovske skupnosti, v kateri poleg domačih Judov najdemo še tiste iz drugih mest Julijske krajine in iz notranjosti Kraljevine Italije. Precej jih je prihajalo tudi iz tujine, saj je bila goriška skupnost pred prvo svetovno vojno zelo vpeta v srednjeevropski kulturni in gospodarski prostor. Med goriškimi Judi je bilo 107 italijanskih državljanov, preostali pa so bili državljani drugih držav (Poljske, Madžarske, Nemčije, Rusije, Romunije itd.).

Veliko Judov je v letih pred začetkom druge svetovne vojne potovalo skozi Gorico ali se v mestu za krajši čas ustavilo na poti iz Nemčije in iz dežel, ki so jih nacisti že zasedli. Italijanski omejitveni zakoni so najbolj prizadeli prav tujce, med katere so prištevali tudi vse tiste italijanske državljane judovskega porekla, ki so državljanstvo pridobili po 1. januarju 1919. Italijo so morali zapustiti do sredine marca 1939. Izseljevali so se tudi italijanski državljani judovskega rodu. Njihov cilj so bili tako tujina (Palestina, Švica, Združene države Amerike) kot tudi druga mesta na italijanskem polotoku. Gorico je v letih 1939 in 1940 zapustilo več kot 50 Judov.

Protijudovski ukrepi so prizadeli tudi priljubljenega goriškega zdravnika Silvia Morpurga, člana ene najuglednejših starih goriških družin, ki ni smel več javno opravljati svojega poklica. Simbolen, a boleč udarec je goriška judovska skupnost doživela leta 1940, ko so mestne oblasti Ascolijevo ulico (*Via Ascoli*) v nekdanjem getu preimenovali v Tuniško ulico (*Via Tunisi*). Ugledni goriški jezikoslovec Ascoli je imel to nesrečo, da je bil judovskega rodu.

Ob italijanskem vstopu v drugo svetovno vojno junija 1940 so se za preostale goriške Jude začeli težki časi. Tuje državljane je čakala internacija. Z razmahom vojne se je pritisk na skupnost samo še stopnjeval. Rimske oblasti so krajevnim prefektom maja 1942 sporočile, da morajo vsi Judje med 18. in 55. letom starosti na prisilno delo. Med 11. in 18. majem je goriška prefektura sprejela predpise o obvezni civilni mobilizaciji in vanjo so vključili tako domače kot tuje Jude. Nadzor sicer ni bil preveč strog in tudi različne izjeme so poznali. Za mobilizacijo je na koncu prišlo v poštev skupaj 55 Judov, od tega so jih 24 vpoklicali, štirje so bili za delo nesposobni, štirih pa niso sprejeli zaradi družinskega položaja. Poleg tega je bilo devet Judov že prej zaposlenih. Med mobiliziranimi so jih pet razglasili za nesposobne opravljati težka fizična dela.

Vpoklic na delo se je zavlekel v pozno poletje 1942. Iz sporočila prefekta, ki ga je notranjemu ministrstvu poslal 1. oktobra 1942, je razvidno, da so na delo poslali devet moških in devet žensk. Moški so delali v lesnem podjetju Crocetti v Solkanu pri Gorici, kjer so na žagi opravljali

težka fizična dela. Ženske so v glavnem šivale obleke za potrebe italijanske vojske. Toda mobilizirani goriški Judje dela niso jemali preveč resno in tudi delodajalci jih niso priganjali.

Holokavst

Razmere za Jude na Goriškem so se zaostriale po kapitulaciji Italije in prihodu nemške vojske. Država je bila 15. oktobra 1943 vključena v operativno cono Jadransko primorje (nem. *Adriatisches Küstenland*). S tem se je dejansko prenehala italijanska suverenost na tem ozemlju. Nemci so sicer ohranili italijanski upravni sistem, vendar so dejansko oblast imeli nemški okupatorji. Tukajšnje Jude je preganjala nemška policija pod poveljstvom Odila Globocnika/Globočnika, višjega poveljnika SS. »Njegova« *Einheit R* se je skupaj z varnostno službo (nem. *Sicherheitsdienst*) enako zagrizeno borila proti partizanom in skrbela za aretacije preostalih Judov v coni Jadransko primorje. Protijudovska propaganda se je začela s pomočjo lokalnega tiska in z razobešanjem plakatov po zidovih.

Tedaj je bilo v Gorici manj kot sto Judov. Nekateri so zaslutili prihajajoče preganjanje in so se poskrili na podeželju, spet drugi so se umaknili v druge italijanske pokrajine, predvsem v Emilijo - Romanjo (it. *Emilia-Romagna*) in Marke (it. *Marche*). Racije preostalega judovskega prebivalstva je izvajala varnostna policija, predvsem ponoči ali v zgodnjih jutranjih urah. Aretacije so opravljali na podlagi seznamov. Žrtvam so dali na razpolago le nekaj minut, preden so jih odgnali na transport. Goriški Judje, ki so jih Nemci aretirali septembra 1943, so bili kasneje večinoma izpuščeni. Morda je prav to dejstvo pri marsikom vzbudilo občutek lažne varnosti v domačem mestu. Prva aretirana, ki ju niso izpustili, sta bila 18. septembra 1943 Armani Gino (roj. 1881) in sin Umberto (roj. 1922). Odpeljana sta bila v Trst, kasneje pa sta bila s prvim transportom poslana v Auschwitz. Tam sta umrla najverjetneje kmalu po prihodu.

Med septembrom 1943 in januarjem 1944 so aretirane Jude zapirali v tržaški zapor Coroneo, ki je prevzel vlogo zbirnega in tranzitnega taborišča do odprtja Rižarne. Iz Coronea so Nemci odpravili v Auschwitz dva transporta. Prvi je odšel na pot 7. decembra 1943 in v taborišče prispel 11. decembra; vanj so vključili tudi goriške Jude, aretirane v veliki novembrski raciji 1943. Drugi konvoj je odšel na pot 6. januarja 1944 in prispel v Auschwitz 12. januarja. V začetku februarja 1944 so nemški okupatorji zbirno taborišče uredili v stari rižarni pri sv. Soboti (it. *Risiera di San Sabba*) v Trstu. V njej so aretirani Judje iz Jadranskega primorja čakali na nadaljnji transport v nemška koncentracijska taborišča, predvsem v Auschwitz. Od tam so deportirali 837 Judov, vrnilo se jih je le 77. V tržaški Rižarni pred tem niso zapirali le Judov, ampak tudi slovenske, italijanske in hrvaške protifašiste. Tam je deloval tudi krematorij, edini na italijanskem ozemlju. Po nekaterih podatkih naj bi bilo v Rižarni ubitih okrog tri tisoč ljudi, za več kot 20.000 pa je bila Rižarna prehodno taborišče v Auschwitz in druga nemška uničevalna taborišča. V tržaški Rižarni so po dosedanjih podatkih pokončali skupaj 28 Judov.

Večina goriških Judov verjetno ni slutila, da se pripravlja pravi pekel za celo goriško skupnost. Začelo se je 23. novembra 1943 zvečer. Nemci so skupaj s svojimi pomočniki začeli racije po posameznih mestnih predelih in judovske meščane s silo zganjali na pripravljene tovornjake. Dela so se lotili sistematično, saj so si pri mestnih in policijskih oblasteh pridobili

ustrezne sezname, pregledali pa so tudi občinske matične knjige. Občinski uradniki so sicer obvestili svoje judovske znance, kaj se pripravlja, vendar so ti očitno podcenjevali nevarnost. Aretirance so najprej odpeljali v goriške zapore, čez nekaj dni pa v tržaški zapor Coroneo. V tej novembrski raciji so v Gorici aretirali 24 Judov. Med septembrom in novembrom 1943 je bilo tako aretiranih skupaj 29 oseb, od tega 11 moških in 18 žensk.

V začetku decembra 1943 so bili prvi goriški Judje odpeljani v Auschwitz. Med prevozom v uničevalno taborišče je umrla najstarejša aretiranka, osemdesetletna Emma Michelstaedter. Prizaneseno ni bilo niti goriškim Judom, ki so se poskrili ali umaknili drugam. Tudi njih je dosegla kruta roka nemških preganjalcev. Večino so aretirali in do pozne pomladi 1944 poslali v nacistična taborišča. Med marcem in majem 1944 so bili aretirani še trije Judje (Amelia Micheletti, Elio Micheletti in Elsa Valobra), druge pa so Nemci prav tako aretirali v prvih mesecih leta 1944 v krajih, kamor so se umaknili iz Gorice. V tej drugi skupini je bila tudi najmlajša žrtev goriške judovske skupnosti, še ne štirimesečni Bruno Farber. Deportiran je bil iz Fossolija pri Modeni in umorjen po prihodu v Auschwitz 26. februarja 1944. Vseh aretiranih goriških Judov je bilo 48, nekaterim pa se je le uspelo skriti s pomočjo ponarejenih dokumentov ali se umakniti v Švico.

Osvoboditev iz taborišč sta dočkala samo dva goriška Juda, Giacomo Iacoboni (roj. 1928) in Iris Steinmann (roj. 1923), oba zaprta v taborišču Bergen-Belsen. Drugih 45 je umrlo v taboriščih, enega pa so Nemci ustrelili v zaporu.

Konec druge svetovne vojne

Ob koncu druge svetovne vojne, v začetku maja 1945, so Gorico zasedli jugoslovanski partizani iz enot IX. korpusa in Škofjeloškega odreda. Oblast je prevzela »Komanda mesta Gorica«, ki ji je poveljeval major Aco Zupanc. Že 14. maja 1945 so jugoslovanske zasedbene oblasti izdale dvojezično odredbo št. 7 in z njo razveljavile vse rasne zakone nekdanjih fašističnih in nacističnih oblastnikov, tudi protijudovske.

Po podpisu beograjskega in devinskega sporazuma (9. in 20. junija 1945) se je jugoslovanska vojska delno umaknila s tega območja, ki je mednarodnopravno še vedno ostajalo del italijanske države. Dne 12. junija 1945 je zavezniška vojska glede na dogovore prevzela oblast na območju zahodno od tako imenovane Morganove linije. V skladu s podpisanimi sporazumi naj bi zavezniki svojo zasedbeno cono upravljali v sodelovanju z že obstoječimi strukturami oblasti, ki jih je na območju organizirala jugoslovanska oblast. Morganova linija, poimenovana po ameriškem generalu Williamu D. Morganu, je razdelila ozemlje Julijske krajine na dve coni. V coni A, ki je vključevala tudi Trst in Gorico, je bila vzpostavljena zavezniška vojaška uprava (ZVU), v coni B pa vojaška uprava Jugoslovanske armade (VUJA).

Tedanje kaotično stanje na Goriškem je v svojih spominih opisal tudi Marcello Morpurgo (1919–2012), mlad judovski izobraženec iz Gorice:

»Novice iz Gorice niso dobre. Radi bi se vrnili čim prej, vsaj na obisk. Vendar smo izvedeli, da mnogi Italijani bežijo. Mesto je okupirala Titova jugoslovanska vojska. Medtem ko se zdi, da so se nacionalizmi končali, se začne nov konflikt, prisoten že prej, sedaj pa je še bolj aktualen in pereč. Italijani in Slovenci so se borili drug poleg drugega proti skupnemu sovražniku, vsakemu rivalstvu bi se morali izogibati. Manjšine,

lejer koli so, bi morale biti svobodne in spoštovane, vendar je pri Slovanih spomin na fašistično nasilje še preveč živ in oster. Kljub partizanski vojski je težko pozabiti na pritisk, neusmiljeno raznarodovanje in nato celo prikeljučitev Ljubljane k Italiji. Možje, ki so se trdo borili kot partizani, zahtevajo nazaj pravico do svoje zemlje, ne da bi upoštevali, da živi tam veliko Italijanov. Kakršnen koli sporazum je videti nemogoč. Nacionalizmi in različne ideologije že vnaprej obsojajo na neuspeh vsak poskus medsebojnega razumevanja. Po štiridesetih dneh posežejo vmes zavezniki in končajo jugoslovansko okupacijo ter prevzamejo nadzor nad Julijsko krajino.»

Ob koncu avgusta 1945 je v Gorici živelo samo še dvanajst Judov: Steno Donati, Giacomo Farber, Adolfo Jacoboni, Gilda Luzzatto (vdova Morpurgo), Marcello Morpurgo, Ermanno Oppieri, Livio Oppieri, Giacomo Rosenbaum, Rubbino Rotstein, Egone Sterri, Walter Gualtiero Windspach in Gina Windspach. Kljub temu je jeseni 1945 svojo dejavnost obnovilo vodstvo judovske skupnosti v Gorici. Predsednik je postal Ermanno Oppieri, člani pa so bili Giacomo Farber, Marcello Morpurgo, Rubbino Rotstein in Walter Gualtiero Windspach.

V Gorici se je medtem nastanilo poveljstvo ameriške 88. pehotne divizije, popularno imenovane »Blue Devils« (Modri vrage), ki ji je poveljeval general Bryant E. Moore. V tej enoti je služilo veliko judovskih vojakov, za njihovo duhovno oskrbo pa je skrbel vojaški rabin stotnik Nathan A. Barack, pripadnik ortodoksnega judovstva, s svojimi pomočniki. Skrbeli so za duhovno oskrbo ameriških vojakov judovske veroizpovedi, poskrbeli pa so tudi za pomoč maloštevilnim vračajočim se judovskim družinam. Ob Barackovem prihodu na Goriško oktobra 1945 je goriška judovska skupnost narasla na 25 odraslih članov. Rabin Barack je obnovil redne verske obrede, organiziral razdeljevanje pomoči in pripravil judovska praznovanja. Priskrbel je dovoljenje za ponovno uporabo sinagoge, kajti med vojno je bila onečaščena. Pri obnovi so pomagali nemški vojni ujetniki. Ponovno so jo posvetili 2. novembra 1945. Obrede je vodil rabin Barack, poleg krajevnih Judov pa so jim prisostvovali tudi ameriški vojaki judovske vere, ki so prihajali v Gorico tudi iz bolj oddaljenih postojank. Ameriški rabin je navadno poskrbel tudi, da so ljudem po petkovi večerni molitvi ob začetku šabata postregli s krofi in kavo. Še posebej slovesno je bilo za judovski praznik luči (*hanuka*) decembra 1945, ko so ameriški vojaki organizirali ples. Udeležili so se ga tako vojaki kot civilisti, Judi in Nejudi.

Mali preporod goriške judovske skupnosti se je na žalost nadaljeval le do dokončne razmejitve med Jugoslavijo in Italijo. Po odhodu zavezniške vojaške uprave sredi septembra 1947 se je obnova judovske skupnosti močno upočasnila. Po popisu prebivalstva leta 1948 je v mestu živelo le še 34 pripadnikov judovske skupnosti.

Današnja judovska skupnost

Nekdanji geto v Gorici, danes Ascolijeva ulica, je izgubil svoj pomen, sinagoga pa je začela propadati po ukinitvi judovske skupnosti leta 1969. Tega leta je bila samostojna goriška judovska skupnost namreč združena s tržaško judovsko skupnostjo, ki je tako postala lastnica in upravljavka goriške sinagoge. Leta 1978 je skupnost sinagogo predala v upravo občini Gorica (it. *Comune di Gorizia*). Mestne oblasti so se obvezale, da bodo sinagogo obnovili, vzdrževali in varovali. Ponovno so jo odprli 2. septembra 1984, za kar je bil zaslužen tedanji župan Antonio Scarano, od redkih preostalih goriških Judov pa velja omeniti Giacoma

Rosembauma (1904–1989). Danes je sinagoga primerna za verske obrede, v pritličju pa je muzejska zbirka o zgodovini goriške judovske skupnosti »Gerusalemme sull’Isonzo«.

O pomembni vlogi goriških Judov v preteklosti mesta in dežele pričajo imena mestnih ulic, ki so jih poimenovali po Graziadiu I. Ascoliju, Carlu Michelstaedterju, Carolini Coen Luzzatto in Enricu Rocci. Po Isaccu Samueleju Reggio je poimenovano stopnišče. Posebej je treba omeniti vrt ob goriški sinagogi, ki nosi ime po Brunu Farberju, najmlajši žrtvi holokavsta med goriškimi Judi. Po slikarju Vittoriju Bolaffju, rojenem Goričanu, ki je sicer večino življenja preživel v Trstu, se imenuje park. Jezikoslovcu Ascoliju so poleg ulice v nekdanjem getu posvečeni še spomenik v mestnem parku, šola in Furlansko filološko društvo, v Muzeju zgodovine in umetnosti pa je njegova razstavna soba. Na nekaterih hišah v mestu so vzdane še spominske table, ki označujejo kraje, kjer so živeli pomembni goriški Judje: Carlo Michelstaedter, Carolina Coen Luzzatto, Graziadio I. Ascoli.

Danes točnega števila Judov v Gorici ne poznamo. Oblasti so sicer morale od leta 1930 voditi točno evidenco Judov, vendar je to zakonsko določilo ukinila italijanska vlada leta 1985. Vpis v judovsko skupnost ni obvezen. Omenja se dobra desetina Judov, največ med njimi je žensk, ki izhajajo iz nekdanjih goriških judovskih družin (Jacoboni, Levi, Rosembaum). Dve judovski družini iz Gorice in Ločnika, ki sta se po letu 1990 preselili z Madžarske, sta vpisani v tržaško judovsko skupnost, ki je tudi sicer edina judovska skupnost v Furlaniji - Julijski krajini. V tej italijanski deželi naj bi sicer živelo še okrog sedemsto Judov, velika večina v Trstu.

Za goriško sinagogo in muzej danes skrbi *Associazione “Amici di Israele” - Gorizia* (Združenje prijateljev Izraela, Gorica), ki je bilo ustanovljeno leta 1986 in ima sedež v prostorih sinagoge. Deluje na osnovi prostovoljstva in ohranja odprto sinagogo ter skrbi za muzej o zgodovini judovske skupnosti v Gorici in stalno razstavo o filozofu Carlu Michelstaedterju. Občasno organizirajo predavanja, predstavitve knjig ter razstave o judovski zgodovini, veri in kulturi. Prav tako poskrbijo za vodene ogleda po poteh judovske dediščine v Gorici. Posebej se spominjajo 23. novembra 1943, ko so Nemci aretirali večino preostalih goriških Judov in jih odpeljali v koncentracijska taborišča. Na ta dan vsako leto pripravijo spominsko slovesnost za vse odpeljane in umorjene, tudi z udeležbo maloštevilnih preostalih goriških Judov, krajevnih oblasti in šolskih skupin. Hkrati preberejo imena vseh žrtev holokavsta med goriškimi Judi. Mednje uvrstijo tudi tiste, ki so sicer umrli drugod, a so bili po rodu iz Gorice.

Društvene aktivnosti je dolga leta usmerjal Claudio Bulfoni iz Gorice, ki je s pomočjo krajevnih zanesenjakov, v glavnem Nejudov, tudi skrbel za sinagogo in vodstvo po muzeju. V zadnjih letih so se v goriški sinagogi občasno sklenile tudi zakonske zveze; največkrat je šlo za potomce goriških Judov, ki danes živijo razkropljeni po svetu. Leta 1993 so goriško sinagogo obiskali ameriški judovski veterani iz 88. pehotne divizije, ki je na Goriškem delovala med letoma 1945 in 1947.

Sicer pa so judovski obredi v goriški sinagogi redki, navadno le enkrat letno, za hanuko. Po Talmudu namreč velja določilo, da se sinagoga ohranja odprta, če ima obred vsaj enkrat letno. Za take priložnosti pride v Gorico rabin iz Trsta. Podobno velja za judovske vernike iz Trsta, ki so potrebni za *minjan*. Tržaška judovska skupnost šteje danes približno 600 članov in pokriva celotno območje avtonomne dežele Furlanije - Julijske krajine, v Gorici in Vidmu pa ima svoji krajevni sekciji. Poleg tega tržaški rabin skrbi tudi za pripadnike Judovske skupnosti

v Sloveniji. Tržaška skupnost je članica Zveze italijanskih judovskih skupnosti (it. *Unione delle comunità ebraiche italiane*), ki združuje 21 članic na Apeninskem polotoku (Trst, Benetke, Merano, Padova, Ferrara, Bologna, Verona, Mantova, Milano, Modena, Parma, Casale Monferrato, Torino, Vercelli, Genova, Livorno, Pisa, Firenze, Ancona, Rim, Neapelj). Kar 70 odstotkov italijanskih Judov danes živi v dveh največjih skupnostih, v Rimu in Milanu. Ocenjujejo, da je vseh pripadnikov skupnosti približno 35.000, vendar sami italijanski Judje hkrati zatrjujejo, da kakih 10.000 Judov ni članov judovskih skupnosti.

Judovsko pokopališče v Rožni Dolini

Na goriško judovsko skupnost danes spominja judovsko pokopališče oziroma »hiša živečih« (hebr. *bet ha-haim*) v Rožni Dolini pri Novi Gorici, kjer je pokopanih več kot 900 Judov. Najstarejši nagrobnik, ki danes ni več ohranjen, naj bi segal v drugo polovico 14. stoletja. Posvečen naj bi bil Regini, Zerachevi hčeri in Benedettovi ženi, na njem naj bi bila zapisana judovska letnica 5131, kar ustreza letu 1371. Tako ostaja najstarejši nagrobnik na pokopališču v Rožni Dolini tisti z letnico 1652. Starejši nagrobniki so bili v Rožno Dolino prepeljani z nekdanjega judovskega pokopališča, ki je včasih stalo blizu današnje sinagoge v Ascolijevi ulici v Gorici (to potrjujejo ostanki grobov, najdeni ob obnovi sinagoge), pa tudi z drugih območij, na primer iz Maribora.

Judovsko pokopališče v Rožni Dolini je edinstven spomenik judovske kulturne dediščine na Slovenskem. Poleg tega je to največje judovsko pokopališče v Republiki Sloveniji in spada med bolje ohranjena v vsej srednji Evropi. Skupaj s sinagogo v Gorici v Italiji iz sredine 18. stoletja je edini ostanek nepremične kulturne dediščine, ki je nekdaj pripadala zaokroženi judovski skupnosti v Gorici in je danes razdeljena med dve državi.

Prvi popis nagrobnikov v Rožni Dolini so opravili leta 1876 in našli 692 grobov. Danes je na dveh nagrobnikih še mogoče prebrati letnici 1406 in 1456, iz let med 1732 in 1829 je ohranjenih 16 nagrobnikov, večina preostalih je iz časa med letom 1829 in sredino 20. stoletja. V popisu iz leta 1876 so navedeni posamezniki, ki so pripadali naslednjim judovskim družinam: Morpurgo 139, Gentili 127, Luzzatto 80, Pincherle 56, Senigaglia 37, Bolaffio 34, Jona 23, Richetti 17, Dörfles 10, Michelstaedter 7, Reggio 6, Pavia 5, Windspach 2, Schnabl 1, Schönheit 1. Ta popis nagrobnikov obenem priča o prisotnosti in velikosti posameznih judovskih družin v Gorici. Sledil je popis leta 1894, ki je bil dopolnjen leta 1932. Tedaj so na tem pokopališču našli 878 nagrobnikov.

Starejši nagrobniki so navadno majhni, preprosti in v obliki stele, tipični za Aškenaze, napisi na njih pa so samo v hebrejščini. Poleg teh lahko vidimo še številne majhne nagrobnike, podobne turbanom, ki so sefardskega izvora in imajo prav tako samo hebrejske napise. Novejši nagrobniki iz 19. stoletja so sodobnejši in prilagojeni okolju, imajo pa dvojezične hebrejsko-nemške ali hebrejsko-italijanske napise. Vsak nagrobnik na pokopališču v Rožni Dolini je imel svojo številko, ki je bila vklesana v nagrobni kamen. Ob tem na njih pogosto najdemo še različne simbole, ki označujejo posamezne judovske družine: dvignjene roke v znak blagoslavljanja, združene s palci (Coen); vrč, iz katerega voda teče v umivalnik (Levi); golob (Jona); velika riba, iz ust katere moli človek (Morpurgo). Nekateri nagrobniki so žal izginili ob poplavih bližnjega potoka Vrtojba, ko pokopališče še ni bilo ograjeno z zidom,

nekatero druge pa je sčasoma prekrila zemlja, kajti Talmud prepoveduje premikanje in dvigovanje nagrobnikov.

Za svoje potrebe je judovska skupnost v Gorici to pokopališče uporabljala do razmejitve med tedanjo Jugoslavijo in Italijo, sredi septembra 1947 pa ga je nova meja odrezala od sedeža skupnosti v Gorici. Maloštevilni judovski posamezniki iz Gorice za pokop umrlih od tedaj dalje uporabljajo judovsko pokopališče v Gradišču ob Soči. Eden zadnjih pokopov preostalih goriških Judov je bil leta 2010, ko je bil na tamkajšnjem pokopališču pokopan inž. Elio Oppieri (1929–2010), sin Ermanna Oppierija.

Po odločitvi tedanjih vodilnih jugoslovanskih političnih oblasti so jeseni 1949 začeli graditi novo mesto, Novo Gorico. Del grobov z judovskega pokopališča so premaknili v njegov vzhodni kot, ko so trasirali novo cestno povezavo z Novo Gorico. Na Goriškem krožijo nepotrjene govorice, da je imela tedanja slovenska oblast v začetku petdesetih let namen judovsko pokopališče v Rožni Dolini kar prekopati oziroma odstraniti zaradi izboljšanja cestnih povezav z novonastalim mestom. Nameri naj bi s telefonskim klicem iz Beograda preprečil Moša Pijade (1890–1957), visoki jugoslovanski politik judovskega rodu in član CK ZKJ. O tem naj bi obstajali tudi dokumenti.

Nekdanja judovska mrliška vežica na pokopališču v Rožni Dolini je bila po razmejitvi leta 1947 prepuščena zobu časa in počasi se je spreminjala v kup ruševin. Decembra 1977 je bila s pogodbo prenesena na Krajevno skupnost Rožna Dolina. Novi lastnik jo je obnovil, tedanji novogoriški Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine pa jo je leta 1985 vpisal kot kulturni spomenik lokalnega pomena. Objekt je bil torej razglašen za spomenik, za katerega naj bi veljal prvi varstveni režim. V njem je trenutno gostinski lokal.

THE JEWS IN THE GORIZIA REGION

There was widespread rumour about Gorizia being Jerusalem on the Isonzo (Ital. *Gerusalemme sull'Isonzo*). The original town arose on the castle hill, from which the name of the settlement – Gorizia – is also derived. The place developed at a strategically extraordinarily important location, which connects it with Friuli. Already during Roman times, the Roman road ran here, connecting Rome with the Provinces in the Empire's hinterland; from Aquileia over Castra (Ajdovščina), Ad Pirum (Hrušica) and Longatic (Logatec) to Emona (Ljubljana). The development of the city was especially marked by the aristocratic family of the Counts of Gorizia, who also influenced the formation of the Land of the Gorizia Region (Slov. *Goriška*).

The Jews were probably present in Gorizia as early as the emergence of the town, with the first reference in documents in 1001. First written reference of the Jews in Gorizia goes back to the middle of March 1288, when Albert, the Count of Gorizia-Tyrol, bestowed a house below the castle to his vassal “Walchun” from Gorizia. A few years later in notarial documents from Cividale also appear the names of individual Jews, living in Gorizia. The document, issued on 29 December 1294, mentions “Bonfantus Judeus de Goritia”, and in the same year “Bonaventura der jud”, the homeowner “zu Görcz im marckht” is to be mentioned. The Jews in Gorizia lived in an old area of the town, compressed into a slope under castle, mostly in the street named Via Cocevia. They were engaged mostly in monetary affairs and trade.

In the 14th century, Henry of Carinthia, the Count of Gorizia-Tyrol, the then territorial lord in Carniola, allowed a group of Jews from Gorizia and Cividale to settle in Carniola, as they were about to open a bank in Ljubljana in 1327. He offered them even the option to choose, in which town they wished to settle. From Gorizia there are explicitly mentioned two Jeremiah's sons Jacob and Bonaventura, who was a Magister physician. These are likely the same two Jews, who are mentioned in 1329 as sellers of the house in Gorizia. At the same time with the permit to settle, the two above mentioned Jews were permitted to keep the bank for the loan on security in Ljubljana. Among other Jews they were mainly Jewish bankers, merchants and craftsmen, who soon had to return to their original towns, since after the death of Henry of Carinthia, the exclusive right to grant loans expired.

The golden period for Jewish bankers from the Gorizia Region would come to an end in the last quarter of the 14th century. Despite the gradual growth of intolerance and violence, in the 15th century the number of the Jews in Gorizia rose, notably at the expense of Tuscan bankers, who were expelled from the neighbouring Friulian territories. The Jews had large financial power, for already Albert IV, the Count of Gorizia, in the case that his family would become extinct, wished that the debts he had to the Jews would be repaid.

The ascent of the Jewish community

With regard to origin, in Gorizia the Ashkenazi Jews were predominating, that is the Jews from East and Central Europe, who used Yiddish in everyday conversation. The documents confirm that the Jews at first used their name, followed by a patronym, and from the 15th century also surnames were implemented, often deriving from the name of the place in which the Jewish family originated. A typical example is the surname Morpurgo (Marpurger, Morpurg), which derives from the German naming for Maribor – Marpurg/Marburg; it was therefore used for the naming of the former Jews from Maribor. With time the surname spread in Trieste, Gorizia and Dalmatia. In Gorizia also the numerous Jews of Italian origin were present, as demonstrated by the surnames such as Ascoli, Reggio, Senigaglia and Viterbo. Among the Jews of Gorizia however, there are only three surnames of the Sephardic origin: Bolaffio, Caravaglio (from the place Caravalho) and Richetti (Riquety).

In April 1500 Leonhard, the last Count of Gorizia, died, and on the basis of the agreement as to succession the land passed under the Habsburgs. That period simultaneously meant a new momentum for the Jewish community in Gorizia. The Austrian Emperor Maximilian I bestowed several privileges to the Jews of Gorizia. Among them the family Morpurgo stood out and its member Isaac (Isacco) from Trieste, who because of his merit and on account of his loyalty to the Imperial Crown received the privilege to settle in Gorizia. Isaac was the son of Aram, the Seldman's son, who was exiled from Maribor.

In the 16th century, the Jews were already firmly anchored in the urban life of Gorizia. Their situation, rights and obligations varied however, since every ruler of the House of Habsburg had to confirm their privileges. At the same time in some other Habsburg Lands, during that time the Jews were exiled and the intolerance among other things showed itself in the distinctive signs that also the Gorizia Jews were obliged to wear. Towards the mid-century, the discontent among the people, particularly among the rural population in the countryside of Gorizia, was growing rapidly. The taxes were increased and for the money to repay them they were resorting to the Jews. Yet many peasants were not capable of returning the borrowed money, consequently they had to sell their estate, and the Jewish banker then resold it. The Jews were in addition often accused to be exploiters, because they had high interest rates. The States of Gorizia, for the purpose of putting things right, sent in 1547 their emissary to Vienna, who tried to persuade the Emperor to once again issue a decree on the prohibition on lending at excessive interest rates. A year later, an attempt was made in Gorizia to establish a money-lending shop, which was to be founded together by the States of Gorizia and urban government. They had a clear intention to oust the Jewish merchants from the business. Instead of them, the Church and the fraternities in the town were supposed to contribute the money. The incentive had no success and the Jews from Gorizia continued lending.

The socio-economic power of the particular Jews, who were lending money to the poorer townfolk, urban authorities and also to the Emperor Maximilian I, is shown by the fact that some of them were promoted among the *Hofjuden* (Court Jews). The Emperor gave them broad powers to trade, to open up trade and to take in pledge for the borrowed money and to own movable as well as immovable property. Joel Pincherle and his family from Gorizia became Court Jews because of the service in lending money to the Court and the versatile aid to the authorities in the time of the war with the Venetians in account of Gradisca d'Isonzo.

The ghetto of Gorizia

Up to the second half of the 17th century, the Jews in Gorizia concentrated in the Cocevia district beneath the castle. The settlement enabled them to perform Jewish rituals and diminish their exposure to the intolerance of other citizens. Since the district was pretty healthy, surrounded by greenery and the Jews survived the plague epidemic in 1682, which claimed many victims, without difficulty, the irritated people demanded that they move to an unhealthy area of the plague cemetery at the San Giovanni Church in the present Ascoli Street, even though the Jews helped the isolated inhabitants of Gorizia with abundant quantities of cereals. In 1697, the city authorities ordered them to settle within a new area – a ghetto – in the vicinity of the then cemetery outside the city. The Jews were forced to buy houses in the future ghetto, what was, however, in the then Habsburg lands the exception rather than the rule. Besides Gorizia, the Jews had the right to own immovable property only in Trieste and Gradisca d'Isonzo.

After the establishment of the ghetto in Gorizia, which closed with two large doors, the Jews had to live within the drawn borders. They had to return home before sunset and were not allowed to leave home on Sundays and Christian holidays. During the days of Lent, they had to attend the Christian mass and sermon at least twice. In 1715, a school in the ghetto is mentioned, most likely, it was intended only for religious lessons. In 1720, the authorities ordered to shut the door, which led to the ghetto from north. It was allowed to open it only in case of fire, to provide adequate water supply more easily. At the south door, next to the San Giovanni Church, a guardhouse was built in 1729, which thus guarded the only entrance to the ghetto.

In 1699, in the ghetto, a prayer room was established, for which Menachem Moscato can take credit. In 1756, a large new synagogue was built. It was the most important and most prominent building in the ghetto. In 1728, the Jews themselves paved the ghetto street; it was the first paved street in Gorizia. The appearance of the houses in the ghetto, the facades of which were renovated, improved. However, in the middle of the century the conditions in the ghetto worsened: the ghetto became over-crowded, since the Jews from other parts of the Habsburg Monarchy moved there, especially from the East of Europe, and from the area of the Republic of Venice.

According to a decree of June 1785, three security guards took care of the safety in the ghetto during the night. A special Jewish law (Ger. *Judenordnung*) of January 1790, which referred to the Jewish communities in Gorizia and Gradisca d'Isonzo, abolished the ghetto entrance doors and cancelled the obligation of the Jews to live within the ghetto at the same time. The Jews were granted the same rights and obligations as the other inhabitants of the Monarchy. But the old opposition to the Jews persisted. Thus in 1802, the authorities prohibited the Gorizia innkeepers to provide accommodation to travelling Jews who found their way to Gorizia.

The 19th century

Even though the reforms by Emperor Joseph II, who granted more rights to the Jews, brought a new impetus to the Jewish settlement, the ghetto in Gorizia was finally abolished as late as the time of Illyrian Provinces. Around 1812, the French also removed the large forged door, which closed the entrance to the ghetto from the San Giovanni Street. At this time, the Jews in Gorizia were allowed access to public-sector jobs, but despite this specific professional structure was preserved due to centuries-long professional limitations for the Jews: almost 40 per cent of the Jews of Gorizia continued to deal in commerce, 8 per cent of them were craftsmen, and 3 per cent teachers. The same percentage of them were land owners and clerks. In the middle of the 19th century, the Jews in Gorizia managed two paper factories, a wine mould factory, a soap factory, a wax candles factory, two tallow candles factories, a dough factory, three tanneries, and two silk spinning factories. All in all, the Jews in Gorizia employed more than 280 workers. Additionally 120 silk weaving looms can be added, which employed further 300 workers.

Despite the freedom of settlement, the Jews in Gorizia mostly continued to live in the area of the former ghetto. In 1850, thus 226 out of 314 Jews living in Gorizia lived there, gradually, especially younger Jews started to settle down in other city districts, especially in Giardino Street and in Corso, which linked the city railway station (Ger. *Görz Südbahn*) to the city centre.

In the middle of the 19th century, the use of double names among the Jews notably increased. Until then, they had only one name, a Hebrew one, which was usually adapted to the Italian alphabet (e. g. Eleazar became Lazzaro) or was simply translated (Barukh became Benedetto, Elchanan became Graziadio). Next to the Hebrew name, Jewish women usually carried a fine-sounding name for polite addressing (Bella, Grazia, Gentile). Taking up double names indicated increased assimilation of the Jews after the abolition of the ghettos.

The Jewish community in Gorizia operated according to their inner rules, which were formed in the years 1850, 1853, 1864 and 1897. However, everything had to run within the legislation, which was in force in the Habsburg Austria. Anybody who was financially able to pay at least 50 kreutzer per 100 gulden of expenses, had to pay taxes. The Jews who only temporarily lived in the city were invited to contribute financially as well.

The Jews in Gorizia established their own primary school system. The school was autonomously managed by the Jewish community but the candidates for the teachers had to apply at the Archiepiscopal Ordinary's Office. One of the teachers at the Jewish school was Isacco Samuele Reggio (1784–1855), one of the most eminent members of the Gorizia Jewish community. His family originated from the city of Reggio Calabria in the utmost South of the Apenine Peninsula. His father Abram Vita Reggio moved to Gorizia when he started to work as a teacher in the newly founded Jewish religious school. Isacco was one of the founders of the rabbinic collegium in Padova in 1829, and in 1846 he succeeded his father as the rabbi in Gorizia. He performed this job until his death in 1855. Rabbi Reggio translated a lot, especially biblical texts, to Italian. He wrote scientific and history articles on Judaism, and dealt with Kabbalah at the same time. He corresponded a lot with Jewish intellectuals across Europe. He and his father were important representatives of the Haskalah Jewish enlightenment movement.

The First World War

According to the census in 1890, approximately 260 Jews lived in Gorizia and they formed the majority of the total Jewish population in the Austrian County of Gorizia and Gradisca. The administrative arrangement of the Jewish communities in the Austrian Coastal Region divided the area among the Jewish communities of Trieste and Gorizia in March 1893. The latter included also the former community of Gradisca d'Isonzo. According to the last two pre-war Austro-Hungarian censuses, the number of Jews in Gorizia gradually decreased, from 248 people in 1900 to 236 in 1910. At that time, only a fifth of the Jews of Gorizia still lived in the vicinity of the former ghetto in Ascoli Street. The Jewish community of Gorizia was an important element of the city life, but mainly accepted Italian national goals and the irredentist movement.

The First World War and the bloody battles in the River Isonzo area represented the greatest concentration of Jewish soldiers on Slovenian soil. Jews can be found among the numerous soldiers of the Austro-Hungarian army and Italian army who fought at the Isonzo Front, reminiscent of which are the preserved graves at numerous former Austro-Hungarian military cemeteries (Rožna Dolina, Brje, Črniče, Gorjansko, Nabrežina, Nemci, Komen, Renče, Štanjel). In the narrower area of the battles of the Isonzo Front in 1915–1917, only the Jewish community in Gorizia operated before the war. After 1911, the community was spiritually managed by Rabbi Herman Friedenthal who lived as a refugee in Hungary from 1915 until 1919. During the war, the Jews of Gorizia joined the Austro-Hungarian forces. However, some of them went over to the Italian side where they fought for the Italian victory as irredentists. The irredentists of Jewish origin who did not succeed to retreat to Italy were imprisoned by the Austro-Hungarian authorities after the beginning of the war.

On 9 August 1916, Gorizia was occupied by the Italian army. The official newspaper of the Italian Jews “Il Vessillo Israelitico” expressed great propaganda enthusiasm for the “saved brothers”. Among others, the journal thanked for the liberation of “our Gorizia” where their Jewish co-believers fought for the Italian cause for many years, despite the persecution of the Austrian authorities. In this, they listed some Jewish families of Gorizia (Bolaffio, Gentili, Reggio, Luzzatto, Ascoli) who played the most important role in these endeavours, but nevertheless, the Italian military occupational authorities did not show any interest for the remaining Jews of Gorizia.

The synagogue in Gorizia shared the fate of the demolished city; it was reopened in 1920. We can presume that until August 1916, the rites were occasionally performed in it by the military rabbis of the Austro-Hungarian army, as well, who otherwise took care of the numerous Jewish soldiers in the units of the 58th Austro-Hungarian infantry division that defended Gorizia. The military rabbis, who otherwise took care of military hospitals and first-aid stations in the Gorizia Region, were Moses Schwarz and Aron David Deutsch.

Between the wars

The First World War made a deep cut into the operation of the Jewish communities in the former Austrian Coastal Region. Austro-Hungary fell apart, and at the beginning of November 1918, Italian units entered Trieste and Gorizia. Italy finally annexed this former Habsburg area with the Treaty of Rapallo, in November 1920. The 1920s brought the renovation of the city and the restoration of the Jewish property, damaged during the First World War. The Jewish community of Gorizia faced great financial problems, especially as a consequence of the war and destruction. Also, the number of Jews in Gorizia significantly declined: immediately after the war, a few more than 50 Jews lived there.

At the beginning of 1919, the Committee for Renovation of the Jewish Heritage in Gorizia and Gradisca d'Isonzo, chaired by Anton Israel Zoller (1881–1956), the new chief rabbi of Trieste, was established. During the war, the majorly damaged synagogue in Gorizia reopened its door on 2 September 1920. Due to new political and administrative circumstances, the Jewish community of Gorizia closely connected to other Jewish communities in the Kingdom of Italy, and as late as in May 1926 it formally joined the Association of Jewish Communities of Italy seated in Rome. In this year, the number of Jews in Gorizia increased to approximately 220.

The Jews of Gorizia proved their loyalty to the Italian state and after 1922 their support to the Fascist regime also with their membership in the Fascist Party. One of the prominent members of the aforementioned movement was Bruno Dörfles. With his unit, he patrolled on the streets of Gorizia, broke into state offices and triggered riots. Later he and his brother Giuseppe were the only Jews of Gorizia who were members of the executive board of the Gorizia “Fasci of Combat” (Ital. *Fasci di combattimento*).

In the middle of March 1928, a new rabbi Abraham Adolfo Schreiber (1897–1982) who was a member of the Orthodox Judaism came to Gorizia. He gathered Jewish followers, some of them moved to Gorizia just because of him, so that they could follow his teaching. The religious school (*yeshiva*) developed especially with the influx of Jews who emigrated from Poland. For a short time, Gorizia gained the fire of Jewish study, which was typical for the first half of the 19th century. Due to bad economic circumstances in the Jewish community of Gorizia, Dr Schreiber left Gorizia in October 1936. Afterwards Gorizia no longer had its own rabbi.

On the threshold of the Second World War

In the middle of the 1930s, the Italian society was not susceptible to the growing anti-Semitism, which raged across the Middle and Eastern Europe, yet. Italian Jews can be found in practically all Italian parties, many of them supported the Fascist movement. Thus they tried to show a high national awareness and devotion to national values. In the middle of the 1930s, the first Jewish refugees from Nazism fled to the Gorizia Region. For them, Gorizia mostly represented a stop on the way to the Promised Land – Palestine; on the other side, at that time some numerous Jewish families from Poland moved to the city. They brought youthful enthusiasm and more religious zeal. The professional structure changed, as well:

liberal professions and responsible positions led among the “old settlers”, while the “newly comers” dealt with retail trade.

At this time, the Italian foreign policy headed by Galeazzo Ciano started to converge with the Nazi Germany, which guided relentless anti-Jewish policy. The tensions between the Fascist Party and the Italian Jews gradually increased, and in Spring 1937 the anti-Semitic propaganda in the Italian press began. In July 1938, the Italian “scientists” composed a manifesto in which they stated that the Jews do not belong to the Italian race. Starting in September 1938, the Fascist state authorities introduced several legal measures to exclude the Jews from public and in the framework of the racial legislation, issued a series of decrees. They Italianised the foreign-sounding surnames of the Jews. Foreigners of Jewish origin, among which they included also all Italian citizens of Jewish origin who gained citizenship after 1 January 1919, had to leave Italy by mid-March 1939. Italian citizens of Jewish origin emigrated, as well. They wanted to emigrate both abroad (Palestine, Switzerland, United States of America) and to other cities on the Italian Peninsula.

In 1938, more than 200 Jews lived in Gorizia. It was a picturesque community: beside the Jews originating in Gorizia, it comprised Jews from other cities of the Venezia Giulia and the hinterland of the Kingdom of Italy. Many Jews came from abroad, since before the First World War, the community of Gorizia was deeply involved into the Central- European cultural and economic space. The Jews of Gorizia were, like other Jews in Italy, affected by many limitation measures; on the basis of the decree for “race protection”, in Autumn 1938, 52 Jews of Gorizia were removed from the list of the Fascist Party, while the popular physician Silvio Morpurgo, a member of one of the most reputable old families of Gorizia, was no longer allowed to perform his profession publically. The Jewish community experienced a symbolic but painful blow in 1940 when the city authorities changed the name of the Ascoli Street (*Via Ascoli*) in the former ghetto, named after the reputable linguist of Jewish origin from Gorizia Ascoli, into *Tunis Street (Via Tunisi)*. In the years 1939–1940, more than 50 Jews left Gorizia.

When Italy entered the Second World War in June 1940, for the remaining Jews of Gorizia, a difficult time began, the pressure on the community increased and foreign citizens were heading towards internment. In May 1942, the Roman authorities informed the local prefects that all Jews aged between 18 and 55 years should go to forced labour. Between 11 and 18 May, the Prefecture of Gorizia then issued regulations that ordered civil mobilization under which both Italian and foreign Jews were included. In October 1942, some Jewish men were on forced labour in the Crocetti timber company in Solkan near Gorizia where they carried out heavy physical work at the sawmill, while the mobilized Jewish women mainly sewed for the needs of the Italian army.

The Holocaust

The situation of the Jews in the Gorizia Region exacerbated after the capitulation of Italy and the arrival of the German army. The land was included into the Adriatic Coastal Region operational zone on 15 October 1943. The Germans preserved the Italian administration, but the power was exercised by the German occupiers. The Jews of Gorizia were persecuted by

the German police under the command of Odilo Globocnik, the SS higher officer. Together with the security service, “his” *Einheit R* fought against the Partisans equally doggedly and provided for the arrests of the Jews in the Adriatic Coastal Region zone. The anti-Jewish propaganda started with the help of the local press and with putting up wall posters.

Raids on the Jewish population were performed by the secret police, especially at night and early mornings. The victims had only a few minutes before they were driven away by transport. Between September 1943 and January 1944, the arrested Jews were imprisoned at the Coroneo prison in Trieste, which took over the role of a concentration and transit camp until the opening of the Risiera di San Sabba camp. The Germans sent off two transports to Auschwitz, the first one on 7 December 1943, this one included the arrested Jews of Gorizia. The second one was performed on 6 January 1944. At the beginning of February 1944, the German occupiers arranged a concentration camp in the old rice-husking facility (Ital. *risiera*) in Trieste. The arrested Jews from the Adriatic Coastal Region, as well as the Slovenian, Italian and Croatian anti-fascists, waited there for further transport to German concentration camps. From the Risiera di San Sabba, in which the only crematorium in the Italian area operated, 837 Jews were deported, especially to Auschwitz. Only 77 returned.

At the capitulation of Italy, there were less than 100 Jews in Gorizia. Some of them foresaw the future persecution and hid in the country, others retreated to other Italian regions, especially to Emilia-Romagna and Marche. The arrival of Germans in 1943 was followed by first arrests also among the Jews of Gorizia, but the majority of them were later let go. Perhaps this fact itself lulled many a Jew into a feeling of false security in the home town and the majority of the Jews of Gorizia most probably did not suspect that a real hell was being prepared for the whole community of Gorizia. It started in the evening on 23 November 1943. The Germans with their assistants raided individual town districts and drove the Jewish townsmen to the prepared lorries with force. The arrested people were first transported to the prisons in Gorizia and after a few days, to the Coroneo prison. Between September and November 1943, altogether 29 Jews of Gorizia were arrested.

At the beginning of December 1943, the first Jews of Gorizia were transported to Auschwitz. During the transport to the extermination camp, the oldest arrested woman, 89-year old Emma Michelstaedter died. Even the Jews of Gorizia who hid or retreated to other places were not spared. The majority were arrested and sent to Nazi camps until late Spring 1944. In this second group, there was the youngest victim of the Jewish community of Gorizia. Bruno Farber, less than 4 months old, was deported from Fossoli near Modena and murdered at the arrival to Auschwitz on 26 February 1944. Altogether, there were 48 Jews of Gorizia arrested, while some others managed to hide with the help of forged documents and retreated to Switzerland. The liberation from the camps awaited only two Jews of Gorizia.

The end of the Second World War

At the end of the Second World War, Gorizia was occupied by the Yugoslav Partisans and the power was seized by the “Command of the city of Gorizia”. On 14 May 1945, the Yugoslav occupying authorities issued a bilingual decree no. 7, which invalidated all racial laws of the former Fascist and Nazi rulers, also with regard to anti-Jewish legislation. After the signing

of the Belgrade agreement and the Duino agreement (9 and 20 June 1945), it came to the partial retreat of the Yugoslav Army from that territory. With regard to the agreements, the allied forces took over power to the west of the so called Morgan Line. The Morgan Line, named after the American general William D. Morgan, divided the territory of the Venezia Giulia into two zones: the A Zone, which also included Trieste and Gorizia, was under the Allied Military Government, while in the B zone, the Military Government of the Yugoslav Army was established.

At the end of August 1945, only 12 Jews lived in Gorizia. In spite of that, in autumn of the same year the leadership of the Jewish community in Gorizia restored its activity. Ermanno Oppieri became its president, while its members were Giacomo Farber, Marcello Morpurgo, Rubino Rotstein and Walter Windspach.

Meanwhile the command of the American 88th Infantry Division, popularly named as Blue Devils, settled in Gorizia. Many Jewish soldiers served in that unit, and military rabbi Captain Nathan A. Barack, a member of the Orthodox Judaism, undertook their spiritual care with his assistants. Besides spiritual care of the American soldiers of Jewish religion, they took care also of the few returning Jewish families. When he came to the Gorizia Region in October 1945, the Jewish community increased to 25 adult members. Rabbi Barack started to practise regular religious ceremonies again; he organized distribution of help and prepared Jewish celebrations. He acquired a permit that the synagogue could be used again, for it was desecrated during the war. The German prisoners of war helped with the renovation. It was re-consecrated on 2 November 1945. The ceremonies were led by Rabbi Barack, and beside the local Jews there were also the American soldiers of the Jewish faith present, who arrived to Gorizia also from the more distant posts.

The small rebirth of the Jewish community of Gorizia however, continued only until the final delimitation between Yugoslavia and Italy. After the departure of the Allied Military Government in mid-September 1947, the restoration of the Jewish community dramatically declined. In 1969, the independent Jewish community of Gorizia was finally extinguished and it joined with the Jewish community of Trieste.

The present-day Jewish community

After the abolition of the Jewish community, the former ghetto in Gorizia, today Ascoli Street, lost its meaning and the synagogue began to decay. In 1978 the Jewish community of Trieste, the owner and the administrator of the synagogue of Gorizia, turned over its administration to the municipality of Gorizia. The city authorities committed themselves to repair, maintain and safeguard the synagogue. It was reopened on 2 September 1984.

On the important role of the Jews of Gorizia in the history of the town and the land bear witness today the names of the town streets, which they have: Graziadio I. Ascoli, Carlo Michelstaedter, Carolina Coen Luzzatto and Enrico Rocca. After Isacco Samuele Reggio the staircase is named, and the garden by the synagogue of Gorizia bears the name of Bruno Farber, the youngest Holocaust victim among the Jews of Gorizia. After the painter Vittorio Bolaffio, a native of Gorizia, who otherwise spent most of his life in Trieste, the park is

named. To the linguist Ascoli, beside the street in the former ghetto also the monument in the town park, the school and the Friulian Philological Society are dedicated, and in the Museum of History and Art he has the exhibition room. On some houses in the town, the memorial tablets are placed, which mark the places, where the important Jews of Gorizia lived.

Today the precise number of the Jews in Gorizia is not known to us. Reference is made to more than 10 Jews, the most numerous of these are the women, who are descendants of the former Jewish families of Gorizia (Jacoboni, Levi, Rosembaum). Two Jewish families from Gorizia and Lucinico, who after 1990 moved from Hungary, are registered into the Jewish community of Trieste that numbers about 600 members. The Jewish Community of Trieste is today the only Jewish community in Friuli-Venezia Giulia, while it has two local sections in Gorizia and Udine. In the whole of Italy there are approximately 35,000 members of different Jewish communities, and there is at least 10,000 Jews, who are not members of any of these communities.

Today, the Jewish ceremonies in the synagogue of Gorizia are rare, usually only once a year, for the Jewish Festival of Lights (*Hanukkah*). According to Talmud, there is namely the provision that the synagogue is maintained open, if it has the ceremony at least once a year. For such occasions the rabbi comes from Trieste to Gorizia, a similar point follows regarding the Jewish believers from Trieste, who are needed for a *minyan*. Over the past few years, in the synagogue of Gorizia also marriages were contracted, most times, it has been the descendants of the Jews of Gorizia, who today live scattered around the world. In 1993, the synagogue of Gorizia has been visited also by the American Jewish veterans of the 88th Infantry Division, who operated in Gorizia Region between 1945 and 1947.

For the synagogue of Gorizia now takes care the voluntary organization *Associazione "Amici di Israele" - Gorizia*, which came into existence in 1986 and is based in the premises of the synagogue. It keeps the synagogue open, and takes care of the museum about the history of the Jewish community in Gorizia "Gerusalemme sull'Isonzo" and of the permanent exhibition about the philosopher Carlo Michelstaedter. Occasionally, they organize lectures, presentations of books and exhibitions on the Jewish history, religion and culture. They also take care of the guided tours along the paths of the Jewish heritage in Gorizia.

The Jewish cemetery in Rožna Dolina

Beside the preserved synagogue, the Jewish cemetery in Rožna Dolina near Nova Gorica reminds us of the Jewish community of Gorizia. More than 900 Jews are buried there. The oldest headstone, which is not preserved anymore, was supposed to be originating from the second half of the 14th century, while the oldest headstone among the preserved ones is dated in 1652. Some older headstones have been transported to Rožna Dolina from the Jewish cemetery, which used to be situated near the present synagogue in the Ascoli Street in Gorizia and from other towns as well, for example, from Maribor.

The Jewish cemetery in Rožna Dolina is a unique memorial of the Jewish cultural heritage in Slovenia. It is the largest Jewish cemetery in Slovenia, and together with the synagogue

in Gorizia from the middle of the 18th century, it is the only remaining immovable cultural heritage of the former Jewish community of Gorizia. When the town of Nova Gorica was built and the new road connection leading there was laid out, some graveyards were moved to the eastern part of the cemetery. It is presumed that the then Slovenian authorities intended to remove the cemetery due to improvement of the road connections to the newly built town. Fortunately, this did not happen and the Jewish cemetery in Rožna Dolina today belongs among the better preserved Jewish cemeteries in the whole Central Europe.

Older headstones at the cemetery are usually small, simple and in the stele form and are typical for the Ashkenazi Jews. The inscriptions on them are only in Hebrew. Beside them, numerous small headstones, resembling turbans, which are of Sephardic origin and also have only Hebrew inscriptions, can be seen. Newer headstones from the 19th century are more modern and adapted to the environment and have either bilingual Hebrew-German or Hebrew-Italian inscriptions. Each headstone had its own number, engraved into the headstone. On them, different symbols can be found, which characterise individual Jewish families: raised hands with the touching thumbs as a sign of blessing (Coen); a pitcher from which water is running into a basin (Levi); a pigeon (Jona); a big fish in the mouth of which is a human (Morpurgo). Unfortunately, some headstones disappeared in the time of flooding of the nearby Vrtojba Stream when the cemetery was not yet walled. Gradually some others got covered with soil, since the Talmud prohibits transferring and lifting of graves.

For their needs, the Jewish community of Gorizia used the aforementioned cemetery until fixing the border between the then Yugoslavia and Italy. Namely, in the middle of September 1947 the new border cut the cemetery from the seat of the community in Gorizia. Afterwards, the few Jewish individuals from Gorizia for burials of the deceased used the Jewish cemetery in Gradisca d'Isonzo.

After fixing the border, the former mortuary at the cemetery in Rožna Dolina was left to the ravages of time and slowly changed to ruins. In December 1977, it was assigned by a contract to the Rožna Dolina Local Community. The new owner renovated it and the then Institute for Protection of Natural and Cultural Heritage registered it as a cultural monument of local importance. The site was proclaimed as a monument for which the first protection regime is valid. At the moment, a catering establishment is located in it.

Viri | Sources

Archivio di Stato di Gorizia/Gorica
Archivio storico dell'Unione delle comunità ebraiche Italiane, Roma/Rim
Archivio Centrale dello Stato, Roma/Rim
Archivio storico della Comunità ebraica di Trieste/Trst
Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana
Associazione «Amici di Israele» - Gorizia/Združenje prijateljev Izraela, Gorica
Pokrajinski arhiv v Novi Gorici
Spominski in dokumentacijski center Yad Vashem, Jeruzalem

Literatura | Literature

ALTIERI, Orietta. 1984. »Note per una storia demografica degli Ebrei a Gorizia«. V: *Gli ebrei a Gorizia e a Trieste tra «Ancien Régime» ed emancipazione : atti del convegno*, ur. Pier Cesare Ioly Zorattini: 145–153. Udine: Del Bianco editore.

ALTIERI, Orietta. 1985. *La comunità ebraica di Gorizia : caratteristiche demografiche, economiche e sociali (1778–1900)*. Udine: Del Bianco editore.

ALTIERI, Orietta. 2007. »Integrazione e specificità ebraiche a Gorizia tra Ottocento e Novecento«. V: *Cultura ebraica nel Goriziano*, ur. Marco Grusovin. Gorizia/Gorica: Istituto di storia sociale e religiosa.

ARČON, Katjuša. 2007. *Judovska skupnost v Gorici*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

BOLAFFIO, Giuseppe. 1957. »Sfogliando l'archivio della Comunità di Gorizia«. V: *La Rassegna Mensile di Israel*, 23 (12): 537–546.

BOLAFFIO, Giuseppe. 1958. »Sfogliando l'archivio della Comunità di Gorizia«. V: *La Rassegna Mensile di Israel*, 24 (2): 62–74.

BOLAFFIO, Giuseppe. 1958. »Sfogliando l'archivio della Comunità di Gorizia«. V: *La Rassegna Mensile di Israel*, 24 (3): 132–141.

BON, Silva. 2001. *La spoliazione dei beni ebraici. Processi di epurazione razziale nel Friuli Venezia Giulia. 1938–1945*. Gorizia/Gorica: Centro isontino di ricerca e documentazione storica e sociale »Leopoldo Gasparini« in Comune di Gradisca d'Isonzo.

BON, Silva. 2005. *Testimoni della Shoah. La memoria dei salvati*. Gradisca d'Isonzo: Centro Isontino di Ricerca e Documentazione Storica e Sociale.

CEDARMAS, Adonella. 1999. *La comunità israelitica di Gorizia 1900–1945*. Pasi di Prato: Istituto Friulano per la storia del movimento di liberazione.

CZOERNIG VON, Karl. 1891. *La principesca contea di Gorizia e Gradisca descritta da Carlo barone de Czoernig*. Gorizia/Gorica: I.R. Società agraria.

DE FELICE, Renzo. 1993. *Storia degli Ebrei italiani sotto il fascismo*. Torino: Einaudi.

DELANEY, John P. 1988. *The Blue Devils in Italy: A History of the 88th Infantry Division in World War II*. Nashville: Battery Press.

DEL BIANCO COTROZZI, Maddalena. 1989. »Tolleranza giuseppina ed illuminismo ebraico : il caso delle Unite Principesche Contee di Gorizia e Gradisca«. V: *Nuova rivista storica* 73: 689–726.

- GALLAROTTI, Antonella in Elisabetta M. Loricchio, ur. 1994. *Le-Zikkaron – In memoria : per non dimenticare i deportati della comunità ebraica di Gorizia nel cinquantesimo anniversario, 23 novembre 1943*. Monfalcone: Edizioni della Laguna.
- GALLAROTTI, Antonella in Elisabetta M. Loricchio, ur. 2006. *Gerusalemme sull'Isonzo*. Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna.
- GRUSOVIN, Marco. 2007. »La comunità ebraica di Gorizia, profilo storico e bibliografico«. V: *Cultura ebraica nel Goriziano*, ur. Marco Grusovin: 15–47. Gorizia/Gorica: Istituto di storia sociale e religiosa.
- JELINČIČ BOETA, Klemen. 2009. *Judje na Slovenskem v srednjem veku*. Celovec: Slovenska matica.
- LIUZZI, Giorgio. 2014. *Violenza e repressione nazista nel Litorale Adriatico 1943–1945*. Quaderni 32. Trieste/Trst: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia.
- LORICCHIO, M. Elisabetta. 2004. »Il cimitero ebraico di Valdirose«. V: *Beth ha Chajim. La casa dei viventi. Valdirose. Cimitero della Comunità Ebraica di Gorizia*, ur. Maria Elisabetta Loricchio in Agostino Colla: 21–24. Mariano del Friuli: Edizione della Laguna.
- MORPURGO, Marcello. 1986. *Valdirose – Memorie della comunità ebraica di Gorizia*. Udine: Del Bianco.
- PODBERSIČ, Renato. 2012. »Preganjanje Judov na Goriškem med drugo svetovno vojno«. V: *Slovenski Judje: Zgodovina in holokavst*, ur. Irena Šumi in Hannah Starman: 121–132. Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor.
- PODBERSIČ, Renato. 2016. *Judovska skupnost na Goriškem 1900–1945*. Doktorska disertacija. Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije.
- PREMK, Janez in Mihaela Hudelja. 2014. *Tracing Jewish Heritage, a Guidebook to Slovenia*. Ljubljana: Raziskovalno-dokumentacijski center JAS.
- PRINČIČ, Nataša. 2001. *Židje v Gorici med drugo svetovno vojno*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- SARFATTI, Michele. 2005. *La Shoah in Italia – La persecuzione degli ebrei sotto il fascismo*. Torino: Einaudi.
- STAFUZZA, Bruno. 1984. »Gli ebrei nel Goriziano: spigolature dagli atti dei notai dal sec. XVI al sec. XIX«. V: *Gli ebrei a Gorizia e a Trieste tra »Ancien Régime« ed emancipazione : atti del convegno*, ur. Pier Cesare Ioly Zorattini: 119–132. Udine: Del Bianco editore.
- VIVIAN, Angelo. 1984. »Il cimitero israelitico di Nova Gorica«. V: *Gli ebrei a Gorizia e a Trieste tra »Ancien Régime« ed emancipazione : atti del convegno*, ur. Pier Cesare Ioly Zorattini: 91–98. Udine: Del Bianco editore.
- ZORATTINI IOLY, Pier Cesare. 1984. »L'emigrazione degli Ebrei dai territori della Repubblica di Venezia verso le contee di Gorizia e Gradisca nel Settecento«. V: *Gli ebrei a Gorizia e a Trieste tra »Ancien Régime« ed emancipazione : atti del convegno*, ur. Pier Cesare Ioly Zorattini: 111–118. Udine: Del Bianco editore.

JUDJE NA GORIŠKEM | THE JEWS IN THE GORIZIA REGION

Besedilo | Text by: Renato Podbersič

Urednica | Edited by: Marjetka Bedrač

Prevod | Translation: Valerija Trojar

Jezikovni pregled | Proofreading of Slovene texts: Darja Gabrovšek Homšak

Jezikovni pregled angleških besedil | Proofreading of English texts: Chris Wherry, Stephen Mayland

Oblikovanje | Design: Anja Premk

Izdal | Published by: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, zanj v. d. direktorice | as represented by acting director Marjetka Bedrač

Maribor, 2016

E-publikacija je brezplačno dostopna na spletnem naslovu <http://www.sinagogamaribor.si/slo/dediscina/gradiva/>. Pripravljena je bila v sklopu projekta *Judje na Goriškem*, ki ga je Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor realiziral v sodelovanju z Združenjem prijateljev Izraela iz Gorice. Projekt sta sofinancirala Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije in Mestna občina Maribor. |

This e-publication is accessible on <http://www.sinagogamaribor.si/slo/dediscina/gradiva/> free of charge. It was prepared within the framework of the project *The Jews in the Gorizia Region*, which was realized by the Center of Jewish Cultural Heritage Synagogue Maribor in cooperation with Associazione "Amici di Israele" - Gorizia. The project was financially supported by the Ministry of Culture of the Republic of Slovenia and the Municipality of Maribor.

SINAGOGA
CENTER JUDOVSKÉ KULTURNE
DEDIŠČINE SINAGOGA MARIBOR

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA KULTURO

MESTNA OBČINA
MARIBOR

